

Торгана Бадит

ГОРДАНА БАБИЋ

(1932–1993)

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

„Одлуку да студирам историју уметности донела сам сама. Са одушевљењем сам учила. Касније сам са одушевљењем радила.”

Гордана Бабић

Гордана Бабић, дописни члан САНУ и редовни професор Филозофског факултета у Београду, била је историчар уметности светског угледа. Њене књиге и студије, високе и трајне научне вредности, обезбедиле су јој веома истакнуто место у историји проучавања византијске и старе српске уметности. У научној области којом се бавила била је наш најважнији посредник са светом. Ретко ко је тако убедљиво као она на међународној сцени представљао српско уметничко наслеђе и актуелна постигнућа српске медијевистике. Пленила је раскошним знањем и широком културом, трезвеношћу, одмереним и отменим држањем.

БИОГРАФИЈА

Гордана Бабић је рођена 21. фебруара 1932. године у Ваљеву у угледној грађанској породици у којој су честитост и родољубље били постојане врлине. Отац Милорад (1902–1944) дипломирао је грађевинску технику на Техничком универзитету у Берлину 1924. године. Радио је најпре као општински инжењер у Ваљеву, а затим у Дирекцији државних железница у Београду и Новом Саду (до 1941). Заслужан је за многе пројекте широм Ваљева, међу којима су и најстарији тениски терени у граду. Израдио је и први план развоја Дивчибара. У Новом Саду је био председник Српског културног клуба, па је током немачке окупације био уцењен и више пута

Родитељи Гордане Бабић – Милорад Бабић и Љубица Бабић (рођ. Јевтић), 1930.

Кућа адвоката Михајла Кајла Јевтића у Ваљеву, у којој је Гордана Бабић рођена и у којој је живела током гимназијских дана.

хапшен. Изгубио је живот у логору на Бањици априла 1944. године.¹ Мајка Љубица (1909–1987) била је кћер познатог ваљевског адвоката и стручњака за грађанско право Михајла Кајла Јевтића. Завршила је правни факултет и радила као службеница у банци у Ваљеву. У браку Милорада и Љубице Бабић рођен је и син Драгош (1938), потоњи дипломирани инжењер електро-

¹ О инж. Милораду Бабићу и породицама Бабић и Јевтић види: http://valjevomograd.blogspot.com/2017/02/blog-post_14.html; <http://www.politika.rs/sr/clanak/187832/Gradanska-klasa-u-88-slika>; Д. В. Поповић, *Насиљанак улице Селимира Ђорђевића у Ваљеву (у околини железничкој крући)*, Историјски архив у Ваљеву. Гласник, 50 (2016), 194.

Гордана Бабић, 1938.

технике, народни посланик Демократске странке у петом сазиву Народне скупштине Републике Србије (2001–2004). Веома даровит фудбалер, неко време је играо за београдску Црвену звезду (1962/1964). Гордана Бабић је била удата за Момчила Ђорђевића (1925–1988), дипломираног историчара уметности из Београда, који је готово цео радни век провео у служби заштите споменика културе.²

У раном детињству је живела у Београду, Хочама код Марибора и Новом Саду. У престоници је завршила основну школу, а паралелно је похађала и Музичку школу „Мокрањац”. Гимназијско образовање стекла је у родном Ваљеву. Ту су се развила њена прва интелектуална интересовања, а уз помоћ професора Ростислава Владимировича Плетњова, ученог руског емигранта, стекла је чврсте основе за потоње усавршавање у руском, француском и енглеском језику [124].³ Велику матуру положи-

2 Пре него што је дипломирао на Филозофском факултету у Београду (1957), радио је као асистент-сниматељ у „Филмским новостима” и „Авала филму” (1948–1951), а 1960. године се запослио као конзерватор-приправник у Савезном институту за заштиту споменика културе у Београду. У тој установи, у међувремену преименованој у Југословенски институт за заштиту споменика културе, јуна 1963. године, стекао је звање конзерватора и распоређен је на радно место фотографа фото-филмске службе. На истом радном месту остао је и након што је Југословенски институт припојен Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду (1971).

3 Родом из Санкт Петербурга, Плетњов је 1920. године емигрирао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Докторирао је 1928. године у Прагу на књижевном делу Достојевског. Од 1933. године ради као професор Прве мешовите реалне гимназије у Ваљеву, али је 1945. отпуштен из службе и протеран из Југославије. После тога живео је у Канади где је предавао руску књижевност на универзитетима у Монтреалу и Отави (1955–1975). В. <https://russianemigrant.ru/book-author/pletnev-rostislav-vladimirovich>.

Гордана Бабић као балерина у кући породице Лома у Ваљево, 1945.

ла је 1950. и исте године уписала историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Већ на пријемном испиту упознала је професора Светозара Радојчића, који је током студија подстакао њену радозналост за давне епохе, нарочито за стару српску уметност. Слушала је с великом пажњом и предавања Георгија Острогорског, посвећена историји Византије. Од Војислава Ј. Ђурића, тада асистента, добила је прве поуке о теренском истраживању средњовековног сликарства, а истицала је и значај сазнања која је стекла на предавањима Александра Дерока и Ђурђа Бошковића. Дипломирала је јуна 1955, као један од најбољих студената у својој генерацији, одбравивши дипломски рад на тему „Краљева црква у Студеници” пред комисијом коју је предводио Светозар Радојчић. У октобру 1956. године на матичној катедри уписала се на постдипломске студије, поново изабравши за ментора професора Радојчића. Магистарски рад „Порекло композиције у монументалном сликарству XIII века” одбранила је септембра 1958. године. Уследио је убрзо пут у Париз на трогодишње усавршавање у два изузетно престижним француским устано-

Гордана Бабић, снимак из времена докторских студија

вама за високо образовање – *École Pratique des Hautes Études* и *Collège de France*. У првој се уписала на постдипломске студије III степена, а редовно је посећивала и другу, која је, као што је познато, од оснивања доступна свим заинтересованим полазницима, без обавезе уписа и плаћања школарине. У обе установе слушала је предавања професора Андреја Грабара, историчара ранохришћанске и византијске уметности светског реномеа, родом из Кијева [105].⁴ Посебно су били корисни његови семинари држани суботом пре подне у Практичној школи високих студија, који су укључивали и тзв. *travaux pratiques*, где су као гостујући предавачи учествовали водећи париски медијевисти тог времена. Грабарова ширина погледа и интересовања, као и иновативан методолошки поступак, који је тежио разоткривању семантичке структуре уметничког дела и његовог културно-историјског контекста, пресудно су утицали на коначно формирање научне мисли и метода Гордане Бабић. У договору са славним професором,

4 Бројеви у угластим заградама односе се на библиографске јединице дате на крају текста.

Гордана Бабић у костиму средњовековне српске владарке, Дамбартон Оукс, Вашингтон 1962.

Гордана Бабић у време специјализације у САД

изабрала је и тему своје докторске дисертације, посвећене литургијској функцији бочних параклиса у византијским црквама и иконографском програму њихових фресака („Les chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques”).

Грaбар је имао заслуге и за одлазак Гордане Бабић на даљу специјализацију у вашингтонски институт Дамбартон Оукс (Dumbarton Oaks) (1961), најзначајније средиште византолошких студија у свету, у које се тада ишло само по позиву. У институту се управо радило на великом пројекту посвећеном зидном сликарству цариградске Цркве Христа Хоре (Кахрије џамије), па и фрескама њеног бочног параклиса, подигнутог с фунерарном наменом. Била је то одлична прилика за сарадњу с низом изванредно угледних истраживача, као што су Курт Вајцман, Ернст Кицингер, Ромили Џенкинс, Гленвил Дауни, Сирил Манго, Игор Шевченко и Сирарпи Дер Нерсесјан.

Гордана Бабић посебно је истицала сарадњу с професорком Дер Нерсесјан и Џоном Мајендорфом, истакнутим богословом руског порекла, који је у то време у Вашингтону држао предавања из византијске тео-

логије. Поред тога што је имала прилику да се упозна са широким спектром истраживачких могућности и метода рада, двогодишњи боравак у Дамбартон Оуксу био је драгоцен и због изузетно богате библиотеке института и његове непроцењиво вредне фото-документације.

Све то је допринело брзом окончању рада на докторској дисертацији, која је с великим успехом одбрањена јуна 1963. године на Универзитету Париза, односно Сорбони, у оквиру Института за уметност и археологију, пред комисијом коју су, поред Грабара, чинили Анатолиј Фролов, такође руски емигрант, тада доцент византијске археологије и уметности, и Жорж Гајар, специјалиста за романичку уметност.

Стекавши сва потребна знања и искуства за плодотворан научни рад, Гордана Бабић је, и поред понуда да остане у иностранству, одлучила да се врати у домовину и већ у октобру 1963. године позвана је да ради у Југословенском институту за заштиту споменика културе. Та установа, са седиштем у Београду, пружала је изврсне могућности за теренска истраживања. Млада сарадница одмах је укључена у радове на конзервацији архитектуре и живописа у Пећкој патријаршији, а касније је ангажована и на другим пословима који су налагали вишемесечни боравак на терену.

Нажалост, деловање Института није било дуготрајно јер је он, као и друге савезне установе, због федералистичких тенденција у држави још 1965. године ушао у озбиљну кризу, а нешто касније је и расформиран. Стручњаци су почели да се разилазе, па је и Гордана Бабић 1969. године на позив Георгија Острогорског прешла у Хиландарски одбор САНУ. Тамо је, у својству научног сарадника, у почетку класификовала разноврсну грађу донету с терена.⁵ Од времена када је одбором руководио Светозар Радојчић систематски су прибављане фотографије уметничких споменика Свете Горе, нарочито илуминираних рукописа, што је проширило поље њених научних интересовања. На нове истраживачке путеве упућивао је и заједнички рад са сарадником одбора др Димитријем Богдановићем.

Својом преданом службом у Југословенском институту за заштиту споменика културе и Хиландарском одбору, Гордана Бабић је сигурно градила име и углед у домаћој и страниј стручној јавности. Томе су значајно допринели и њени радови – две књиге и више од педесет студија – објављени током петнаестогодишњег периодаведеног у поменутиим установама. Стога није било нимало необично што јој је стигао позив да преузме професорско место на Одељењу за историју уметности на Филозофском факултету у Београду, упражњено смрћу Светозара Радојчића 20. октобра 1978. године. Почела је да ради од зимског семестра школске 1979/1980. као ванредни професор, да би 1987. године била унапређења у звање редовног професора. С академиком Војиславом Ј. Ђурићем водила је предмет Историја уметности југословенских народа у средњем веку. По речима самог Ђурића, у њој је Филозофски факултет имао професора равнo најбољима у свету.⁶ Брзо је постала цењена међу студентима као предавач широке ерудиције, темељно припремљен за своја предавања. Најчешће је држала специјалне курсеве о веома важним или крупним темама. О њима

5 Касније је изабрана у звање вишег научног сарадника, а била је једно време и секретар Хиландарског одбора САНУ [144, стр. 629].

6 В. Ј. Ђурић, *Право кроз животи. Гордана Бабић (1932–1993)*, НИИ, бр. 2249 (Београд, 4. фебруар 1994), 44.

је говорила по два или три семестра, понекад и четири, не покушавајући да изложи целокупну материју него је на сасвим одређеним проблемима и материјалу показивала свој начин размишљања и методе рада неопходне у процесу истраживања. Најважније јој је било то да студенте научи како да истражују средњовековну уметност и логички размишљају о датој проблематици, док је инсистирање на механичком памћењу мноштва чињеница које се могу пронаћи у литератури сматрала сувишним. Истицала се и као пожртвован ментор, чија је безрезервна подршка кандидатима понекад добијала вид материнске бриге. При томе је настојала да код својих дипломаца и постдипломаца развије не само систематичност и истрајност у истраживању разматраних питања, него и отпорност према професионалној сујети. Посебно је важан њен педагошки рад у оквиру постдипломских студија средњовековне уметности. Он је, поред осталог, резултирао обимном књигом о зидном сликарству манастира Дечана.⁷

Делатност Гордане Бабић на Филозофском факултету није се ограничила на наставне активности. Од 1985. до 1993. године била је одговорни уредник *Зоџрафа*, реномираног часописа за средњовековну уметност који издаје факултетски Институт за историју уметности. Поред тога, руководила је појединим пројектима тог института, док је у другима учествовала (институтски архив). Два пута је бирања за управника Одељења за историју уметности с двогодишњим мандатом (септембра 1987. и септембра 1993. године).

Осим на матичном факултету, држала је курсеве и предавања и на другим универзитетима у земљи и свету: курс о иконама у летњој школи Универзитета у Барију 1984, предавања на париској Сорбони (*Université Paris-Sorbonne, Paris IV*) током летњих семестара 1989/1990. и 1991/1992, предавања на универзитетима у Атини и Ираклиону у јесен 1993. године итд. Гостовања на Сорбони посебно су оставила снажан утисак код слушалаца, о чему сведочи и то што су после смрти Гордане Бабић професори Ноел Дивал и Ана Праш организовали окупљања француских колега и студената на којима се, после преслушавања снимака појединих њених предавања, разговарало о њеном методу и научним гледиштима.⁸

Учествовала је на многим научним скуповима у земљи и иностранству (Атина, Солун, Ираклион, Москва, Санкт Петербург, Минск, Тбилиси, Милано, Бари, Стокхолм, Париз, Бордо итд.), излажући с лакоћом, често без подсетника, своја саопштења на блиставом француском, енглеском или руском језику.

На XVIII међународном конгресу византолога, одржаном августа 1991. године у Москви, поверен јој је један од пленарних реферата, о облицима и донетима социолошке анализе византијског зидног сликарства епохе Комнина и Палеолога. У јесен 1992. године позвана је да с најистакнутијим светским византолозима (Робин Кормак, Ентони Катлер, Сирил Манго, Андре Гију, Жилбер Дагрон, Ана Карцонис, Ненси Шевченко, Жан Пјер Содини) учествује у циклусу предавања под називом „Византија и слике”

7 *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије* (Посебна издања, књ. DCXXXII, Одељење историјских наука, књ. 22), ур. В. Ј. Ђурић, Београд, Српска академија наука и уметности, 1995.

8 S. Dufrenne, *Gordana Babić-Djordjević (Valjevo 21 Février 1932 – à Belgrade 25 Décembre 1993)*, *Antiquité tardive*, II (1994), 13.

Гордана Бабић на теренском раду
у Цркви Светих апостола у Расу

Гордана Бабић са својим постдипломцима
у Дечанима, 1988.

организованом у Музеју Лувр [109]. Одбила је тај позив не желећи да путује с туристичком визом која јој у време санкција наметнутих СР Југославији била понуђена од француских власти.⁹ Од скупова посвећених локалној тематици посебно вреди истаћи онај о становништву и култури Косова и Метохије, који је децембра 1990. године одржан у Бордоу. На њему је поднела саопштење о култури Срба у средњем веку на поменутом подручју („Culture des Serbes à l'époque médiévale dans la région de Kosove et de Metochia”).¹⁰

И на друге начине брижљиво је неговала и ширила своје чврсто успостављене везе с готово свим важнијим светским центрима за византијске студије. Пратила је помно не само научну публицистику, него и истраживачке напоре многих колега, размењујући с њима информације и фото-документацију. Од почетка седамдесетих до раних деведесетих година XX века вести о резултатима српске историје уметности шириле су се у свету највише захваљујући њој, а подједнаке су биле и њене заслуге за брзо

9 Суботић, *Поуздан џумач башићине*, 24; Бурић, *Право кроз животи*, 44.

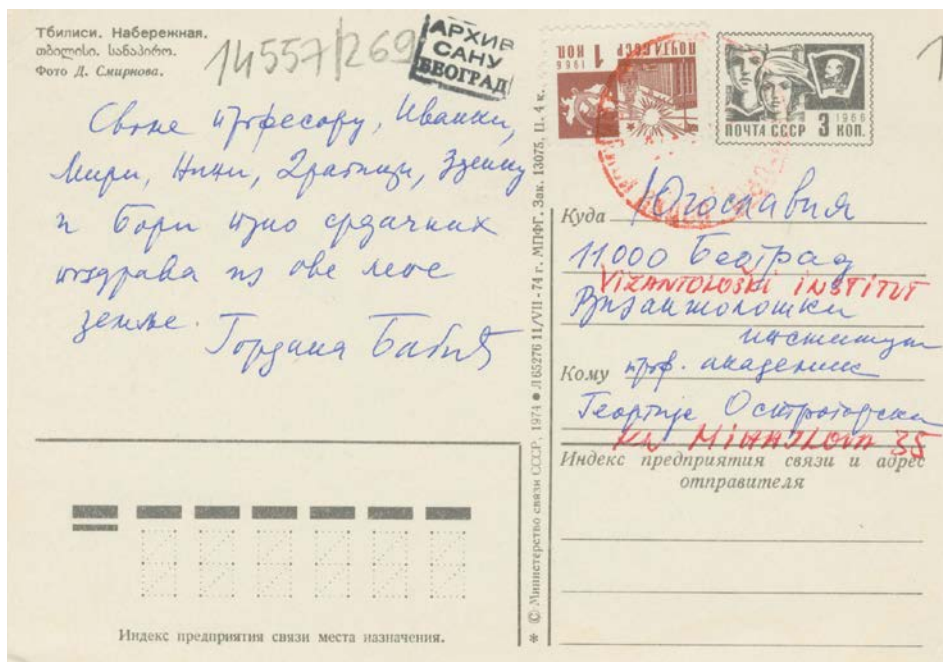
10 Саопштење није објављено.

Гордана Бабић даје интервју грузијској телевизији,
манастир Цвари, Грузија 1989.

пристизање исхода истраживања у светским средиштима медијевистике у нашу средину. Објављивала је и рецензирала радове у угледним светским часописима и зборницима. С њеним препорукама знатан број наших младих научника добио је стипендије за усавршавање на европским и америчким универзитетима.

Запажена предавања и учешћа на научним скуповима у иностранству, једнако као и радови објављивани на неком од светских језика, донели су Гордани Бабић међународни углед. Бројне њене студије одмах по објављивању постајале су незаобилазно штиво у византолошким круговима широм света и цитирани су све до данас. У том контексту посебно треба поменути књиге о бочним капелама [21] и Краљевој цркви у Студеници [80], студије о симболичној представи Службе архијереја [18], сликаном украсу олтарских преграда [50], натписима на литургијским свицима архијереја [53] итд. Научне успехе пратила су и међународна признања. На Универзитету у Бечу уручена јој је 1980. године престижна награда „Готфрид фон Хердер“, додељивана уметницима и научницима из средње

Гордана Бабић – Георгију Острогорском и колегама из Византолошког института у Београду, Архив САНУ 14557/269

и југоисточне Европе „чији су живот и дело допринели очувању и увећању европске културне баштине у складу с мирољубивим споразумевањем међу народима”.¹¹ Девет година касније постала је почасни члан Друштва за хришћанску археологију у Атини.

Нису изостале ни почасте у сопственој средини. Друштво конзерватора Србије доделило јој је неколико похвалница и диплома, а 1986. године добила је, с коауторима Симом Ђирковићем и Војиславом Кораћем, Октобарску награду Београда за монографију о манастиру Студеници [79]. Убрзо је стигло и највише домаће признање за научни рад. На основу реферата који су потписали академици Војислав Ј. Ђурић, Дејан Медаковић и Војислав Кораћ изабрана је 15. децембра 1988. године за дописног члана Српске академије наука и уметности. Тројица академика су у закључку свог извештаја оценили Гордану Бабић као „модерног научника који је широко обавештен, један од најобавештенијих у нашој средини, о збивањима у светској науци посвећеној византијској уметности”. „Она је”, како се даље наводи, „подједнако зналац стања и у сродним научним областима, онима које јој могу пружити корисне податке и указати на прикладне методе, како би се добили задовољавајући исходи.” У похвалном тону теку и завршне речи реферата: „Студијски приступ Гордане Бабић-Ђорђевић заснован је на најсавременијим начелима. За поузданост њених резултата заслужан је пажљиво одмерен сплет ерудиције и креативности. Сваки проблем је по-

11 Награду је између 1964. и 2006. године додељивао жири састављен од професора аустријских и немачких универзитета, а уручивао ју је председник Аустрије на свечаној церемонији. Од српских историчара уметности награду су још добили Ото Бихаљи Мерин (1964), Светозар Радојчић (1967), Ђурђе Бошковић (1978), Војислав Ђурић (1982) и Дејан Медаковић (1990), cf. http://www.oesterreich-bibliotheken.at/preistraegerinnen.php?preis=preise_herder.

стављен на раван досадашњих сазнања код нас и у свету, а затим му се тражи ново разјашњење или тумачење. Све је увек поткрепљено низом дотле незапажених чињеница... Због тога што сталожено и поступно излаже мисли, круг њених читалаца не налази се само међу стручњацима, већ и у интелектуалном свету радозналост за уметност. Међу свима њима стекла је висок углед... Ми се не двоумимо да је предложимо за дописног члана Српске академије наука и уметности, чинећи то у уверењу да ће допринети успешнијем и плоднијем раду САНУ у научној области којом се бави.”

Према сопственом сведочењу, Гордана Бабић је сматрала да јој је избором за члана Академије указано изузетно поверење које се мора оправдати још сложенијим и преданијим радом.¹² Наставила је одржије започету сарадњу с Хиландарским одбором и Одбором за Речник њојмова из области ликовне уметности Одељења ликовне и музичке уметности САНУ, а врло брзо се ангажовала у раду неколико других Академијиних одбора (Одбор за историју уметности Одељења историјских наука, Међуодељењски одбор за проучавање положаја српске мањине у суседним земљама, Међуакадемијски одбор САНУ, Југославенске академије знаности и умјетности и Словеначке академије наука и уметности за израду историјско-географског речника и атласа југословенских земаља у средњем и XVI веку). Имала је запажену улогу и у пројектима проистеклим из сарадње Српске академије наука и уметности с другим академијама. Током октобра 1989. године боравила је у Москви и Санкт Петербургу у оквиру програма размене између САНУ и Академије уметности СССР. Истом приликом била је гост и Грузијске академије наука у Тбилисију, где је одржала предавање посвећено грузијском зидном сликарству XIV века („*Quelques observations sur la peinture murale géorgienne du XIVe siècle*”).¹³ Крајем фебруара 1990. године саопштила је у Одељењу историјских наука САНУ своју приступну академску беседу под насловом „Тератолошки украси у грчким рукописима IX и X века” [108].

Вишеструка и плодна делатност Гордане Бабић, научна, стручна и педагошка, нагло је прекинута изненадном смрћу. Умрла је 25. децембра 1993. године у Београду, у шездесет другој години живота, уочи поноћи, довршавајући за радним столом студију о старим црквама у свом родном крају. Сахрањена је на Новом гробљу у Ваљеву. Поред родбине и пријатеља, на последњи пут испратили су је многобројне колеге и студенти.

Вредна признања стизала су и постхумно. Неколико месеци после смрти изабрана је за професора атинског универзитета *honoris causa post mortem*. Истакнути византолог Сузи Дифрен, професор на Универзитету у Стразбуру и *École Pratique des Hautes Études* у Паризу, написала је јануара 1994. године текст о научном и педагошком раду Гордане Бабић, пропраћен библиографијом. Текст је објављен исте године у часопису *Antiquité tardive*, који издаје угледна издавачка кућа *Brepols* [146]. У априлу 1994. године у САНУ је одржан скуп посвећен делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић, на коме је прочитано пет саопштења [151–155], а једну годину касније посвећен јој је двадесет пети број часописа *Зоџраф*.

12 Јевтић, *Историјари уметности*, 276–277.

13 Текст предавања није објављен [148, стр. 435].

НАУЧНИ ДОПРИНОСИ

Приказ истраживачких интересовања, метода и резултата Гордане Бабић умногоме је олакшан чињеницом да је велики део њеног научног рада помно анализиран на већ споменутом скупу одржаном у Српској академији наука и уметности. Прочитана саопштења, касније објављена у Гласу САНУ, односе се на програм и иконографију живописа у византијским и српским црквама [153–154], иконопис [155], српску владарску и црквену иконографију [152], као и на нека истраживања од посебног значаја за познавање српске средњовековне историје [151].¹⁴ У овом раду ћемо, ипак, ради што подробнијег приказа, научни опус Гордане Бабић поделити нешто другачије – према врсти публикација и према области истраживања.

Применом првог критеријума као засебне скупине радова издвајају се четири монографије, један краћи историографски приручник о иконама, шест поглавља у приручницима сложенијег карактера, у којима се дају синтезе појединих епоха у националној историји уметности, односно укратко излажу знања из историје средњовековног иконописа, око шездесет научних чланака (студија, расправа и прилога) који обрађују посебна питања из историје уметности, првенствено у области проучавања старог српског и византијског сликарства, неколико десетина научно-лексикографских и енциклопедијских јединица, седамнаест приказа књига и још толико приказа изложби. Томе треба придодати четири текста који прате документарне филмове о српском иконопису, манастирима Студеница и Дечани, као и предговоре за неколико књига.

Прва монографија проистекла је из текста докторске дисертације, а објављена је у Паризу 1969. године [21]. У предговору те књиге Андреј Грабар истиче да она почива на темељном познавању великог броја археолошких и писаних извора.¹⁵ Проучени споменици архитектуре и зидног сликарства потичу из свих области византијског света, од Сирије и Египта до кавкаских и словенских земаља, као и из свих епоха средњег века, од V до XV столећа. И лепеза коришћених текстова је веома широка у хронолошком погледу, а драгоцено је и то што ауторка користи не само текстове на класичним језицима него и оне словенског порекла, нарочито српске и руске. Посебно је важна екстензивна употреба публикација које су о историји богослужења у Светој земљи, Сирији, Цариграду и Русији написали руски ерудити XIX и почетка XX века. На основу тако замашне и разноврсне грађе, Гордана Бабић је успела да објасни појаву и развој бочних капела у византијском свету током позне антике и средњег века. При томе је прва у наведеној области истраживања применила „функционални метод” па њена књига спада у пионирска дела науке о средњовековној уметности. И поред тога, у већини случајева изнета запажања и закључци могу се сматрати дефинитивним.

14 У анализи научних доприноса Гордане Бабић у великој мери смо се ослањали на поменуте студије, а у пасусима који следе поједини њихови делови биће цитирани или парафразирани.

15 A. Grabar, Préface, in: G. Babić, *Chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques*, Paris 1969, 5.

У приказу исте књиге, др Слободан Ђурчић, тада предавач на Универзитету Илиноиса, потоњи професор на Универзитету Принстон и инострани члан САНУ, оцењује да је Гордана Бабић, комбинујући вештину тумачења старих литургијских текстова и ревностно археолошко истраживање расположиве грађе, проширила разумевање византијске уметности у целини и у исто време расветлила једно важно посебно питање [135]. Опсег њене студије је импозантан и по времену и по простору који су покривени истраживањем. Ауторка није имала амбицију да сачини корпус свих бочних капела у византијском свету већ се усредредила на одабране споменике, анализирајући податке добијене из писаних извора, археолошке грађе и сачуваног сликаног украса капела. Комбинујући такав приступ с доследним научним методом у решавању проблема, понудила је не само неке одавно тражене одговоре него и поставила бројна нова питања. У томе лежи вредност њене студије, која ће без сумње подстаћи целу нову област истраживања.

Књига о бочним капелама раздељена је на пет глава [21]. Прва је посвећена капелама и богослужењима у њима у периоду пре IX века. Најпре је објашњен појам капеле. Затим се разматрају литургијске разлике између главне цркве и помоћних капела. Анализиране су и посебне намене капела у Јерусалиму, Палестини и египатским манастирима од IV до VIII столећа. У другој глави се испитује литургијска функција бочних капела у светлу писаних извора који се тичу монашких заједница на широкој територији православног Истока, укључујући Цариград, Кијевску Русију, Палестину и Свету Гору. Два последња поглавља баве се капелама придодатим уз олтар и суштински објашњавају појаву пастофорија. Трећа глава обрађује ранохришћанске капеле на основу археолошких ископавања. Грађа је разврстана у три географске целине. У првој је Сирија, у другој Трансјорданија, Палестина и Либан, а у трећој Грчка, Југославија и Бугарска. На преосталим страницама књиге разматра се иконографски украс бочних капела. Четврта глава је посвећена примерима насталим од V до XII века. У њеном првом делу Гордана Бабић разликује две тематске целине – симболичну и хагиографску – у декору капела које фланкирају олтарски простор. У другом делу анализиран је живопис средњовековних бочних капела у Цариграду, Јерусалиму и на Балкану. Пета глава третира иконографски украс анекс-капела XIII и XIV века. Материјал је подељен у неколико група. Прве три се односе на капеле Србије, Мистре и Солуна, док четврта разматра параклис намењен помену монаха и ктитора лаика.

Друга самостална монографија, посвећена Цркви Светих Јоакима и Ане – задужбини краља Милутина у манастиру Студеници – објављена је 1987. године у Београду [80]. У литератури је оцењена као „ремек-дело искусног научника, који поуздано разрешава и најсложенија питања”¹⁶, „изузетна књига, равна најбољим монографијама о споменицима византијске уметности”¹⁷ и као „дело које најбоље показује својства и врлине научног рада Гордане Бабић”¹⁸. Наведене оцене првенствено се односе на

16 В. Ј. Ђурић, Гордана Бабић (1932–1933), *Годишњак САНУ* за 1993, књ. С (1994), 495.

17 J. Prolović, *Anlässlich des Jubiläums des Studenica Klosters erschienene Publikationen*, *Byzantinoslavica* LIII/1 (1992), 107; eadem, *Gordana Babić, Kraljeva crkva u Studenici/L'Eglise du Roi à Studenica. Studije i Monografije* 6. *Beograd* 1987, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 43 (1993), 490.

18 В. Ј. Ђурић, *Право кроз живопис. Гордана Бабић (1932–1993)*, НИН бр. 2249 (Београд, 4. фебруар 1994), 44.

Момчило Мома Ђорђевић
и Гордана Бабић, 1964.

најобимнију главу књиге, посвећену иконографији, програму и стилским особеностима живописа Краљеве цркве, мада су и преостале три главе, о претходним изучавањима споменика, његовој историји и архитектури, написане на узоран начин. Проучавајући спољашњи и унутрашњи изглед грађевине, Гордана Бабић је изнела оригинално гледиште по коме је краљ за своју капелу свесно одабрао облик који личи на коцку покривену куполом. Тако конципиран простор проистекао је из старих хришћанских схватања о земљи и небу као деловима васељене којом влада Господ као небески цар. О поретку у тој васељени и месту ктитора у њој јасно говоре слике насликане на зидовима капеле. На основу стилске анализе фресака потврђене су раније претпоставке по којима су живопис израдили Михаило Астрапа и Евтихије, угледни солунски сликари чија се имена помињу у натписима на живопису неких других задужбина краља Милутина. При томе је с чврстим аргументима закључено да је највећи део посла обавио Михаило Астрапа.

У монографијама у чијем писању је Гордана Бабић учествовала као коаутор њен допринос се односи углавном на зидно сликарство. У књизи о Богородици Љевишкој у Призрену, која је доживела три издања (1975, 1988, 2007), први пут су побројане све теме насликане на зидовима цркве [51]. Обично заморна разматрања иконографије претворена су у занимљиво штиво о духовности и мисаоности твораца програма, образованости сликара и улози слике у животу људи средњег века. Посебно су вредни пасуси који говоре о портретима Немањића у припрати. У стилској анализи живописа извршено је разврставање раних споменика ренесансе Палеолога, у коме је призренском сликарству додељено врло значајно место. Већина фресака приписана је протомајстору Астрапи. У њему је Гордана Бабић, у време писања монографије о Богородици Љевишкој, под утицајем гледишта Светозара Радојчића видела засебну личност, разли-

Краљева црква у Студеници,
Београд, 1987.
Библиотека САНУ,
сигн. С 203/4;6

читу од Михаила Астрапе и Евтихија. Сматрала је, такође, да је тај „други” Астрада у Призрену имао неколико помоћника, од којих је један раније био ангажован на осликавању западног травеја Цркве Светих апостола у Пећи. Иако се наведене оцене о сликарима нису подударале са закључцима В. Ј. Ђурића изнетим 1974. године у синтетичком приручнику о фрескама византијског стила у Југославији, угледни академик оценио је књигу о Љевишкој као „учену монографију с новим научим исходима, написану однегованим стилем”.¹⁹

Монографија о манастиру Студеници, објављена 1986. године у ко-ауторству с Војиславом Кораћем и Симом Ђирковићем, била је намењена ширем кругу љубитеља старе уметности, а не само стручњацима [79]. Раздељена је на четири главе, према најважнијим раздобљима у историји манастира. Прва се односи на време Немање и његових првих наследника на престолу, друга обрађује епоху краља Милутина, трећа покрива доба страдања и обнове манастира у XVI и XVII веку, а четврта новије доба, тј. XVIII и XIX столеће. У свакој од наведених целина Гордана Бабић је написала по два поглавља, о живопису и примењеној уметности. Најобимнији су одељци посвећени фрескама Богородичине и Краљеве цркве. Они пружају добро заснован поглед на све слојеве зидног сликарства сачуваног у Студеници.

19 В. Ј. Ђурић, Драга Панић и Гордана Бабић, Богородица Љевишка, Српска књижевна задруга. Уметнички сјоменици Југославије, Београд 1975, Зограф, 8 (1977), 69.

Кратак приручник о иконама, објављен први пут у Загребу 1980. године, доживео је више издања на српском, француском и енглеском језику, а преведен је и на немачки, холандски и чешки језик [62, 118]. Ту се на језгро-вит начин говори о пореклу и настанку култа икона, његовим теолошким основама, појави веровања у чудотворност светих слика, историјском развоју иконописа и најзначајнијим делима. Општи преглед допуњен је освртом на велике збирке икона у свету и колор-репродукцијама шездесет одабраних, репрезентативних дела из различитих епоха, од XI до XVIII века. Све репродукције пропраћене су каталожним одредницама.

Приближно у исто време Гордана Бабић је с групом угледних стручњака предвођених чувеним принстонским професором Куртом Вајцманом учествовала у писању монументалне, раскошно опремљене књиге о иконама источнохришћанског света (Византија, Грузија, Србија, Русија, Влашка, Молдавија, Латинско царство у Цариграду), коју је штампала италијанска издавачка кућа *Mondadori* [64]. Поверена су јој три поглавља, једно о најстаријем охридском иконопису (од XI до почетка XIV века), а друга два о српским иконама насталим од Немањиног доба до Велике сеобе. Због чињенице да је књига преведена на више језика (француски, енглески, немачки итд.) и штампана у огромном тиражу, та поглавља су допринела бољем упознавању светске научне јавности са српским уделом у историји средњовековног иконописа.

За *Историју српског народа*, вишетомно дело синтетичког карактера, објављено у издању Српске књижевне задруге, Гордана Бабић је написала три поглавља – два у првом тому и једно у другом [65, 69]. Поглавља првог тома односе се на развој и токове српске уметности од времена краља Милутина до пропасти Царства 1371. године, док је у другом тому обрађено уметничко стварање Срба у периоду од Маричке битке до пада Смедерева (1371–1459).

Од више десетина научно-лексикографских и енциклопедијских јединица, посебно су вредне помена оне што су написане за издања угледних светских кућа, као што су *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Oxford University Press), *Dictionary of art* (London, Macmillan) и *Dictionnaire encyclopédique du Moyen âge* (Paris, Cerf). Приказе књига најчешће је објављивала у часопису *Зора*, изузетно цењеном и читаном у византолошким круговима широм света.

Научне чланке Гордане Бабић, а реч је о шездесетак студија, расправа и прилога, најцелисходније је груписати према тематици која се у њима обрађује. Може се издвојити седам већих група. У првој су радови посвећени иконографији, у другој они у којима се проучава програм живописа у црквама и параклисима, у трећој студије о портретима историјских личности – владара, државних и црквених високодостојника, у четвртој расправе о друштвеним факторима који су у средњем веку утицали на изглед и значење уметничког дела, у петој чланци о иконама, у шестој прилози о натписима и записима на фрескама, иконама и у рукописним књигама, а у седмој групи радови о илуминацији средњовековних рукописа.

Прва објављена студија, као и многи касније написани научни чланци, посвећена је иконографским питањима хришћанске уметности, посебно иконографији сцена и засебних светачких фигура.²⁰ Није тешко одгонетну-

20 О студијама Гордане Бабић посвећеним иконографији средњовековне уметности детаљније: М. Марковић, *Научно дело Гордане Бабић. Проучавање иконографије средњовековној зидној сликарству*, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана

ти шта је проузроковало такво опредељење. Као што је већ поменуто, у научном родослову Гордане Бабић налазе се личности које су имале највећи значај за оснивање и усавршавање иконографије као једне од најважнијих дисциплина историје средњовековне уметности. Посебно важно место у том генеалогском стаблу има Андреј Грабар, који је, без сумње, имао пресудан утицај на образовање њене научне мисли и метода и који јој је обезбедио „генетску” везу с утемељитељима иконографије. Грабар је своја прва и, како је сам истицао, фундаментална знања о византијској уметности стекао за време двогодишњих студија у предоктобарском Петрограду, уз Никодима Павловича Кондакова, оснивача славне руске иконографске школе, и уз његове скоро исто толико значајне наследнике Дмитрија Ајналова и Јакова Смирнова. Грабар је заслужан и за повезаност Гордане Бабић с достигнућима француског иконографског метода. Наиме, преселивши се у Стразбур, млади научник је дошао у контакт с Габријелом Мијеом, византологом чија су истраживања иконографије византијске уметности, објављена 1916. године, из темеља изменила приступ овој дисциплини. Упознао се, што је такође од значаја, с Полом Пердризеом, који ће Грабару, а посредно и Гордани Бабић, открити све могућности и значај интердисциплинарних студија за успешно тумачење иконографије. По сведочењу самог Грабара – његов најутицајнији ментор, овај свестрани, данас скоро заборављени научник, био је изузетан зналац хришћанске иконографије Египта и Сирије, а византологију је посебно задужио изучавањем представа Богородице и арханђела. С Мијеом је Гордана Бабић имала још чвршћу везу преко двоје људи које је често помињала, час као старије колеге час као учитеље. То су Анатолиј Фролов и Сирарпи Дер Нерсесјан – Мијеови ђаци и сарадници, чији је допринос развоју иконографског метода и те како значајан. Најзад, не сме се заборавити ни то да је Гордана Бабић још једном важном граном свог научног родослова била повезана са утемељитељима иконографских студија. Њен први учитељ, професор Светозар Радојчић, стекао је интересовања за иконографију средњовековног сликарства током прашке специјализације, и то понајвише уз Николаја Окуњева, који је, опет, као ђак Ајналова био изданак Кондаковљеве школе. Напајајући се на таквим изворима, Гордана Бабић се, сасвим природно, већ у својим првим студијама о византијском и српском сликарству усмерила ка иконографији и то интересовање је задржала до краја.

И приступ Гордане Бабић иконографским истраживањима умногоме је одређен поменутиим „генетским” везама, с тим што је утицај Грабара и Радојчића био пресудан. Од својих учитеља научила је да се дело средњовековне уметности мора посматрати и објашњавати свеобухватно, унутар друштвеног и културног контекста у коме је настало. Свесна сложености таквог приступа, заснованог на начелима иконологије, настојала је да стекне широка и продубљена знања из историје, историје књижевности, археологије, историје хришћанства и класичне филологије. Попут утемељивача иконографских студија полазила је у својим истраживањима од односа слике и текста, држећи се става да се поуздани закључци могу добити само на основу богате документације и сувереног познавања грађе. Сматрала је да се мора узети у обзир све што може помоћи у ре-

Гордане Бабић-Борђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9 (1996), 223–233.

шавању многобројних питања наметнутих сложености иконографског језика средњовековне уметности. У складу с тим, различитим предметима материјалне културе, који су обично били ван традиционалног делокруга историје уметности, поклањала је исто толико пажње колико и споменицима високе уметности.

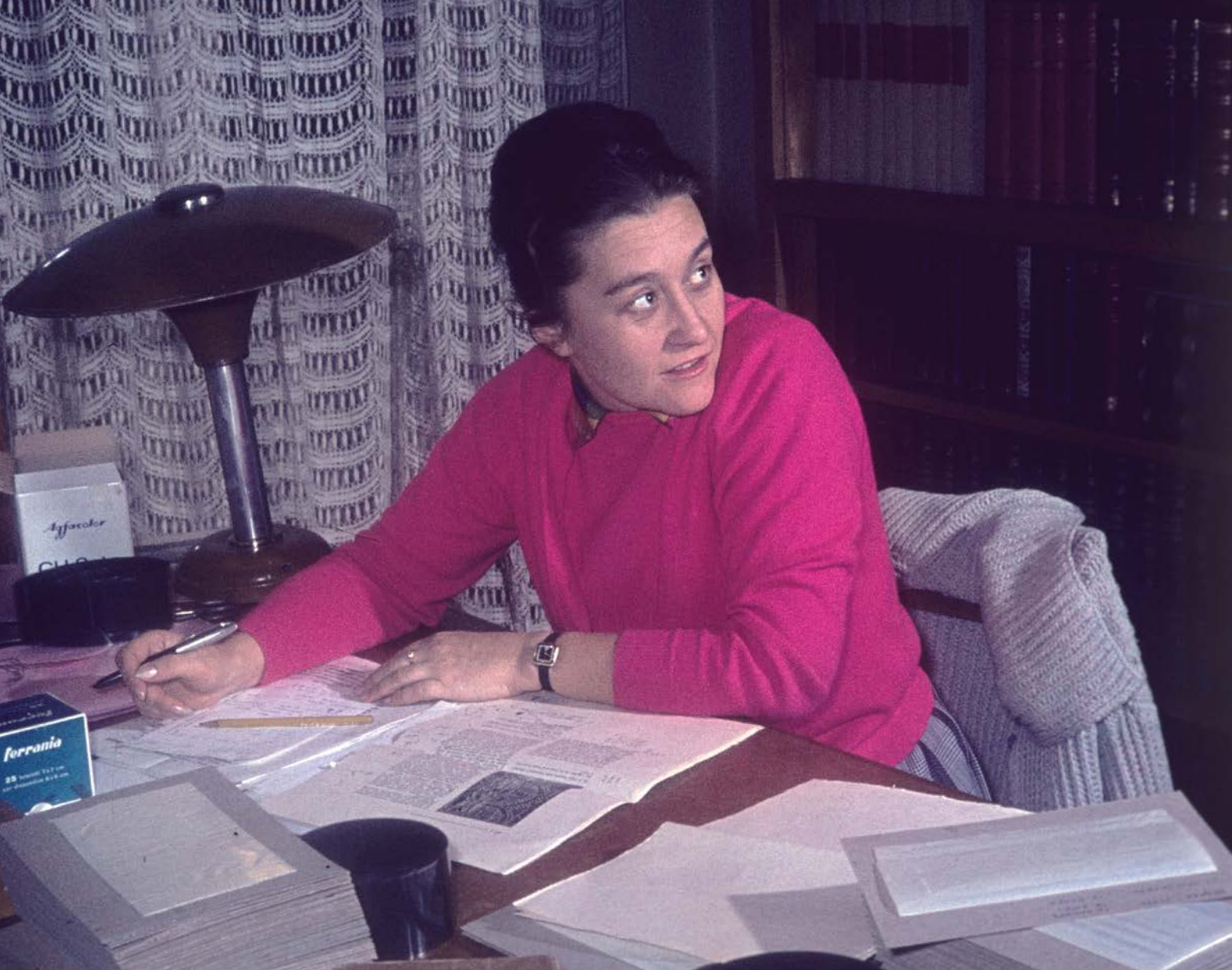
Схватања која је Гордана Бабић имала у односу на иконографска истраживања доследно су поштована у свим њеним радовима. Прва објављена студија имала је за тему Рођење Богородичино, једну од најважнијих композиција из циклуса живота Мајке Божије [1]. Анализом два мотива који се скоро редовно појављују у овој сцени – реч је о купању детета и процесији жена које доносе поклоне породици – показана је сва различитост извора инспирације византијских уметника. Испоставило се да је први мотив био присутан већ у иконографији хеленистичке уметности, где се јавља у многим наративним циклусима с представама рођења паганских богова, хероја, па чак и историјских личности и обичних смртника, док је други мотив објашњен као одраз церемонијала обављаног на византијском двору осми дан по рођењу царског детета, а описаног у познатом Порфирогенитовом спису о церемонијама.

Иконографијом сцена Богородичиног циклуса Гордана Бабић се бавила и у чланку о фрескама насталим крајем XIII века у малој цркви у селу Сушици код Скопља [2]. Разматране су само иконографски оригиналне сцене: Рођење, Миловање мале Марије, Први кораци, Благовести на бунару, Испитивање водом изобличења и Успење. Из анализе односа слика и текста, у овом случају апокрифног Јаковљевог протојеванђеља, проистекао је закључак да у византијском сликарству није увек долазило до директног преношења речи у слику. Када су желели да измене уобичајено решење, иконографи су се радије обраћали сродним композицијама из других циклуса.

Богородичином циклусу Гордана Бабић је посветила највећу пажњу у монографији о Краљевој цркви [80, стр. 170–181]. Уз детаљне описе свих сцена, разјашњено је порекло многих неуобичајених мотива, а у савременим уметничким делима пронађене су аналогije. Однос слике и текста испитан је на основу најстаријег сачуваног српског текста апокрифа.

У неколико наврата расправљала је и о тзв. типолошком циклусу Богородице, којим се алудирало на улогу Мајке Божије у оваплоћењу Христовом уз помоћ илустрација одабраних старозаветних текстова. Први њен рад на ту тему појавио се у зборнику студија Андреја Грабара и групе његових ученика, симболично названом *Синџронон* [18]. Анализирана је једна оштећена сцена циклуса из нартекса охридске Цркве Богородице Перивлепте, у то време неидентификована. Разрешивши очуване фрагменте натписа, Гордана Бабић је препознала да слика истовремено представља две старозаветне визије, визију пророка Језекиља о затвореним вратима и легенду о пророку Исаји и серафиму који му пружа ужарени угљ. Учињен је и покушај да се објасни развој типолошког циклуса.

Већ у наведеној студији о сцени из Богородице Перивлепте расправља се о једној другој, веома сродној теми, познатој у стручној литератури под називом Пророци су те одозго нагостили. Реч је о представи Богородице окруженој низом фигура пророка с атрибутима-префигурацијама Мајке Божије. Та тема, честа у зидном сликарству XIV века, анализирана је и у

Гордана Бабић за радним столом, Београд 1965.

монографији о зидном сликарству Цркве Богородице Љевишке [51, стр. 76–78]. Детаљно је објашњен њен литерарни извор – различите метафоре, које су пронађене у старозаветним текстовима, а затим вековима гомилане око имена Богородице, најчешће у литургијској поезији. У истој књизи се расправља о још једној теми инспирисаној делима византијских књижевника, о Лози Јесејевој. Описан је начин на који су иконографи тумачили литургијске стихове с метафором о Богородици као грани из корена Јесејевог чији је цвет Христос [51, стр. 74–76].

И илустрације Богородичиног Акатиста биле су предмет научног интересовања Гордане Бабић. Прво је у засебној студији проучила пример из нартекса Цркве Свете Тројице у Козији у Влашкој, насликан у последњој четвртини XIV века [44]. Изнете су веома занимљиве опсервације о пореклу иконографских модела којима се мајстор служио. Указано је на разлике између сцена из Козије и оних што су сачуване у другим балканским споменицима, а затим се анализом двадесет треће сцене у Цркви

Свете Тројице дошло до закључка о цариградском пореклу узора. Као аргументи послужили су необични детаљи на одећи и инсигнијама ликова окупљених око иконе Богородице Одигитрије, који се могу протумачити као одраз обичаја негованих на цариградском двору.

Циклусу Акатиста Гордана Бабић посветила је и студију објављену у зборнику посвећеном дечанском сликарству, који је припремила са својим постдипломским студентима. Ту су, у складу с концепцијом књиге, дати само основни описи и објашњења сцена Акатиста из Дечана, уз упуте на најважнију литературу [11].

Сцене циклуса Великих празника, саставног дела сликане декорације сваке православне цркве, друга су велика иконографска тема којом се бавила Гордана Бабић. Једну кратку, али значајну расправу посветила је композицији Успења из студеничке Богородичине цркве. Иконографском анализом, али и испитивањем формалне структуре композиције, показала је да су сликари који су у XVI веку обновили студенички живопис сачували иконографско решење створено у доба Светог Саве [3].

У часопису *Рашка башићина* објашњена је необична композиција Рођења Христовог из Градца, на коју је још Габријел Мије скренуо пажњу [49]. Показано је како је, под утицајем све израженијих тежњи за наративношћу, сцена рашчлањена на дванаест епизода, сажетих формално у једну композицију уз помоћ старих, вероватно комнинских шаблона. Утврђено је, такође, да неки мотиви за које је сматрано да су западног порекла имају праве аналогије у византијској иконографији.

На сличан начин анализирана је компликована сцена Крштења из нартекса Богородице Љевишке, где су као литерарни предложак послужили одговарајући пасуси из сва четири јеванђеља како би се допунило стандардно иконографско решење [51, стр. 79–80].

Засебну студију Гордана Бабић је посветила циклусу Великих празника у Цркви Светог Ђорђа у Полошком, осликаној нешто пре краја 1345. године [58]. Предмет истраживања били су неки ретки иконографски мотиви. Запажено је да су аутори програма и сликари нагласили теме смрти и васкрсења, што је доведено у везу с маузолејским карактером грађевине. Најстудиозније су разматрани поједини детаљи надахнути литургијским текстовима. Они улазе у састав композиција Распећа, Успења, Крштења и Рођења Христовог, а протумачени су као импорт са Свете Горе.

Као и у случају Богородичиног циклуса, најсвестранији приступ иконографији Великих празника испољен је у монографији о Краљевој цркви [80, стр. 135–167]. Уз детаљне описе, проучене су све појединости које би могле бити корисне за тумачење слике. Извршена су поређења са савременим и старијим споменицима, нађене најбоље паралеле, разрешени неуобичајени мотиви, а све је пропраћено исцрпном библиографијом. Нарочита пажња посвећена је композицији Успења, где је приказивањем преноса тела Богородице алудирано на стару метафору из литургијске поезије о Мајци Божијој као старозаветној скинији.

Посебна област истраживања Гордане Бабић биле су теме непосредно инспирисане литургијским обредом или светоотачким тумачењима литургије. Значај теолошких дискусија вођених у XI и XII веку за изглед живописа у апсидама византијских цркава детаљно је проучен у опширном чланку објављеном 1965. године у *Зборнику за ликовне уметности* Матице

српске [7]. Он ће касније, уз неке допуне, бити преведен на француски језик и затим постати једна од најцитиранијих студија Гордане Бабић [18]. После свестраног прегледа извора о расправама које су се водиле у Византији о неким основним питањима хришћанске догме, а пре свега о евхаристијским питањима и учењима о једнакости Свете Тројице, размотрен је утицај таквих расправа на сликарство. Уочена је и истакнута појава новог иконографског типа – службе архијереја пред хетимасијом као симболом Свете Тројице. Та новина била је, по мишљењу Гордане Бабић, потребна због апстрактности дотадашњих апсидалних слика и њихове недовољне убедљивости у доказивању исправности догме. Пронађено је и објашњење за појаву лика детета као симбола жртвованог Христа.

Драгоцене запажања о представи симболичне службе архијереја и, уопште, о иконографији тема апсидалног програма изнета су и на III међународном конгресу о грузијској уметности, у саопштењу под насловом „Апсидални програми у Грузији и на Балкану између XI и XIII века” [78]. Ту су разматрани покушаји балканских и грузијских сликара да следе ликовна тумачења литургије пристигла из Цариграда. Саопштење је обухватило, између осталог, нешто дужу расправу о апсидалном декору Цркве Светих апостола у Пећи, карактеристичном по једном необичном мотиву – попрсјима арханђела Рафаила и Урила у средишњем делу Службе архијереја. Објашњено је да је тим мотивом програм добио есхатолошку ноту.

На симпозијуму о архиепископу Данилу II, 1987. године, Гордана Бабић нагласак ставља на старо теолошко учење о јединству небеског и земаљског обреда, јасно изражено у куполном програму Богородичине цркве у Пећи [100]. Посебно је детаљно објашњен необичан изглед сцене Рођења, с Христом који не лежи у јаслама, као што је уобичајено, него на камену, чиме се алудира на трпезу и жртву; литерарни основ пронађен је у једном тумачењу Св. Јована Златоустог, касније пренетом у литургијску поезију.

Литургијски утицаји на програм и иконографију зидног сликарства испитивани су и на студеничким фрескама XIII и XIV века [67, 80, стр. 68–69, 114–131].

Гордана Бабић је показивала интересовање и за иконографију засебних светачких фигура, обично сликаних у најнижој зони живописа. Најобимнија студија на ту тему односи се на представе светих монаха-песника, распоређене у јужном вестибилу Богородичине цркве у Студеници [85]. На примеру Јована Дамаскина, Јосифа Мелода, Нила Синаита и браће Грапт, Теодора и Теофана, показан је начин формирања тзв. иконографског портрета, карактеристичног за средњовизантијску и касновизантијску уметност, са строго утврђеним одликама које су представама светих личности обезбеђивале препознатљивост, чак и кад нису биле засноване на њиховом аутентичном изгледу.

У монографији о Краљевој цркви анализирани су представе више свитељских група и појединачних фигура, почев од Христа Пантократора у куполи, преко пророка и јеванђелиста, до светих ратника и врача у најнижој зони [80, стр. 66–191]. Посебно су занимљива запажања о представама пророка у тамбуру, где је показано како су аутори програма успели да малим променама у структури целине остваре решење са специфичном поруком.

Поједине иконографске студије не могу се сврстати ни у једну од наведених подгрупа. Таква је кратка расправа о Преполовљењу празника,

ретко сликаној теми, инспирисаној јеванђељским текстом [55]. Повод за њено писање била је нетачна идентификација представе Преполовљења у издању једног раскошног грузијског синаксара из XI века. Испоставило се да је пример веома погодан за тумачење процеса стварања византијског иконографског језика.

Кругу издвојених студија припада и једини чланак Гордане Бабић посвећен иконографији ранохришћанске уметности. Он се бави мозаичким украсом пода северне капеле четворолисне цркве у Охриду, откривене педесетих година XX века [33]. Успешно је разрешено значење представе четири рајске реке, прочитан је оштећени анонимни заветни натпис, а тиме разјашњена и функција капеле. На основу иконографских особина мозаика и палеографије натписа, декорација анекса је датована у крај V века.

Делимично су на добром познавању касноантичке уметности засноване и анализе различитих персонификација и метафора којима обилује живопис Богородице Љевишке – персонификације божанске премудрости, душе, Земље, Сунца, дана и ноћи, метафора о вратима неба итд. [51, стр. 70–80].

Велики број студија Гордане Бабић посвећен је тзв. програмским питањима, проистеклим из избора и распореда иконографских тема насликаних унутар средњовековних православних цркава и параклиса. У њима је, природно, најчешће истраживан однос између програма живописа и литургијске функције појединих просторија у храму, али се истовремено трагало за печатом времена и средине у којој је одговарајућа програмска целина настала, као и за улогом поручилаца и сликара. Такав ниво истраживања често је брисао границе између историје уметности и њој сродних наука.²¹

Интересовања за питања програма исказано је најпре у студијама о сликаном украсу и функцији бочних параклиса. У монографији посвећеној тој проблематици показано је, поред осталог, да програми анекс-капела у раздобљу од V до XIV века одражавају њихове посебне култне намене [21, стр. 79–173]. Проучавајући бочне капеле српских цркава, посвећене патронима државе и династије или патронима ктитора храма, Гордана Бабић је уочила да се преко њихових програма могу боље разумети идеолошка схватања српске државе и цркве. У кратком чланку о значењу фресака у протезису пећких Светих апостола протумачила је њихов евхаристијски смисао [6], а у раду прочитаном на сопоћанском симпозијуму 1965. године објашњена је функција параклиса прикључених уз западне делове српских цркава [11]. Показано је да су то били простори намењени за прослављање светих личности које су ктитори посебно поштовали.

Гордана Бабић имала је пионирски допринос проучавању избора тема у олтарским простору и на олтарским преградама. Још увек су у науци незаобилазне већ поменуте студије о иновацијама и традицији у програму средишњег дела олтара у коме је открила одјеке актуелних богословских и догматских расправа [6, 20]. Њен рад који се бави апсидалним програ-

21 О студијама Гордане Бабић у којима су истраживана питања тематског програма средњовековног живописа детаљније: В. Милановић, *Програм живописа у византијским и српским црквама као предмет научних истраживања Гордане Бабић*, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9 (1996), 207–221.

мима у Грузији и на Балкану од XI до XIII века језгровито је показао на који начин су се програмске новине из византијске престонице постепено шириле на удаљене области православног света [78]. У студији о сликаном украсу олтарских преграда тај део програма посматра се у ширем контексту, као јединствена целина с околним живописом, размештеним на ступце, пиластре или зидове уз које је преграда ослоњена [50]. У раду је најпре широко и детаљно приказана источнохришћанска традиција украшавања олтарских преграда, а затим је представљен програм декорације преграда у српским храмовима, почев од задужбина Стефана Немање.

Истраживањем програма живописа у припратама Гордана Бабић се бави у саопштењу прочитаном на научном скупу у Грачаници 1975. године [57]. Без претензија да се пружи коначан одговор на одавно постављена питања о сврси и смислу подизања нартекса уз српске цркве, дат је преглед тема у припратама задужбина краља Милутина, уз раздвајање традиционалних од нових тема. Уз ослонац на паралеле са ширег подручја византијског света, показано је како се карактеристичне, углавном традиционалне теме могу посматрати као одјек извесних литургијских служби и чинова везаних за западни део храма, док су нове теме објашњене као одраз актуелног таласа богословских преокупација темом оваплоћења и улогом Богородице у тајни спасења.

Имајући у виду симболична значења и литургијска тумачења црквене грађевине, Гордана Бабић је значајну пажњу посветила и програму сликарства у куполи, коју су средњовековни богослови видели као „вишње небо” или „небо над небесима”. Посебно су убедљиви резултати остварени на примеру Краљеве цркве, где је показано да је живопис куполе у органској вези с основном идејом коју носи целокупан програм [80, стр. 64–87], а занимљива су и запажања о програму куполе Богородичине цркве у Пећи [100].

У монографији о Краљевој цркви доследно је примењен методолошки принцип посматрања храма као целине у којој се прожимају симболика и функција његових архитектонских облика и сликане декорације [72, стр. 61–191]. Показано је да се иза наизглед једноставног програма крије веома сложен и по значењу слојевит садржај. И у монографским студијама о Богородици Љевишкој и манастиру Студеници истакнуто место посвећено је програму живописа. У књизи посвећеној призренској катедрали указано је на новине у развијању и усложњавању иконографског програма, повезане с актуелним уметничким токовима у Солуну и Цариграду [51, стр. 49–80]. Када је реч о студеничком католикону, главни допринос Гордане Бабић јесте у томе што је програмским тумачењем показано да тај споменик својим фрескама дефинитивно припада сфери цариградске традиције.²² Истиче се објашњење олтарских тема, запажање о сличности између распореда фигура пророка у поткуполном простору Студенице с одговарајућим делом програма у цариградској Светој Софији, а нарочито повезивање тема ехаристијске жртве и Христа свештеника у олтару с крсном жртвом „Цара славе” на западном зиду наоса. При томе се инсистира на пресудној улози Саве Немањића у креирању програмске замисли [79, стр. 64–81].

²² О цариградским утицајима у програму, иконографији и стилу студеничких фресака Гордана Бабић говорила је већ на XV византолошком конгресу, одржаном 1981. године у Атини [64].

Крал Милутин, ктиторски
портрет. Фреска из Краљеве цркве
у Студеници, око 1314/1315.

Међу студије које се превасходно баве истраживањима програма зидног сликарства треба сврстати и саопштење прочитано на међународној научној конференцији у Минску 1985. године [76]. У њему су истакнуте неке тематске особености које се уочавају у живопису руских и српских цркава током XII и XIII века. Оне су објашњене посебним жељама локалних поручилаца који су византијске програмске обрасце прилагођавали сопственој средини.

Истражујући српску средњовековну уметност, Гордана Бабић се нарочито заинтересовала за портрете владара, црквених великодостојника и властеле. Проучавала их је у свим својим књигама и у више студија, указавши на раније једва запажене или неуочене податке које портретно сликарство нуди не само о изгледу приказаних личности, њиховој ношњи и инсигнијама, него и о историји српске политичке мисли у средњем веку.²³

Већ у раду о новооткривеној фигури дечака у приземној зони западног дела јужног зида Беле цркве каранске настојала је да покаже да одећа и инсигније на средњовековним портретима могу бити од значаја у разоткривању друштвеног положаја приказаних достојанственика, а истовремено и у расветљавању важних хронолошких питања [16]. Верујући да поменута фигура представља Душановог сина Уроша, анализира је све његове раније познате представе и изнела корисна запажања о иконографији портрета српских престолонаследника. При томе је предложила ново датовање фресака каранске цркве у 1341. или 1342. годину.²⁴

Вредност података које пружају средњовековни портрети још боље је искоришћена у раду о владарским инсигнијама кнеза Лазара [52]. У средишту пажње били су примери сачувани у Раваници, Велућу и Љубостињи. На основу фигура кнежевих синова раваничке фреске су датоване у време око 1384–1387, а чињеница да је Лазар приказан као владар чији се знаци владарског достојанства разликују од царских и краљевских водила је ка закључку да он није имао друге титуле сем кнежевске. На западном зиду наоса цркве у Велућу у владарском пару препознати су кнез Лазар и кнегиња Милица, док је ктиторка идентификована као њихова најстарија кћер Мара, која је била удата за Вука Бранковића. Она је сама својим средствима подигла цркву, с обзиром на то да њен супруг, иако насликан у оквиру ктиторске композиције, није приказан као саучесник у ктиторском чину. Изглед одела и инсигнија, поједини програмски елементи, као и расположиви наративни извори, упутили су на закључак да су фреске Велућа настале између 1373. и 1377. године.

У раду о портретима великодостојника из времена српског царства, саопштеном на симпозијуму у Солуну 13. новембра 1993. године, свега шест недеља пре изненадне смрти Гордане Бабић, циљ је био да се преко различитости одежди и инсигнија укаже на хијерархијски поредак у Србији у

23 О студијама Гордане Бабић посвећеним портретима историјских личности у средњовековном сликарству детаљније: В. Ј. Ђурић, *Рада Гордане Бабић на српској владарској и црквеној иконографији и инсигниологији*, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9 (1996), 235–240.

24 Касније је у науци показано да фигура дечака не представља престолонаследника Уроша већ неког пажу на Душановом двору, можда управо сина ктитора каранске цркве, што наводи на закључак да је сликарство Беле цркве настало између 1332. и 1337. године, в. Д. Војводић, *О живопису Беле цркве каранске и савременом сликарству Раике*, Зограф, 31 (2007), 135–151.

доба владавине цара Душана и његовог сина Уроша [116]. Засебно су разматрани портрети српских севастократора, деспота и кесара, уз поређења са представама византијских достојанственика одговарајућег ранга.

У два наврата Гордана Бабић се бавила представом симболичне инвеституре владара, једном узгредно у монографији о Богородици Љевишкој [51], а други пут у студији о портретима у Цркви Светог Николе у Рамаћи [61]. У студији о представама из Рамаће у разматрање је укључила многе примере из портретног сликарства у православном свету средњег века, као и оне из византијских и српских писаних извора. На основу инсигнија, одеће и употребе иконографске формуле владарске инвеституре дошло се до претпоставке да су на северном зиду западног зида Цркве Светог Николе приказани кнегиња Милица и млади кнез Стефан, а да су на јужном делу истог зида насликани кнез Лазар и српски патријарх Спиридон. У посебном поглављу показано је зашто се у задужбинама властеле скоро редовно појављују портрети владара. Такви портрети су, по мишљењу Гордане Бабић, имали снагу потврде да су велможе оснивале цркву или манастир са знањем и пристанком владара.

Рођење Богородице, детаљ.
Фреска из Краљеве цркве
у Студеници, око 1314/1315.

Финим запажањима о идејним основама и значењима владарске слике нарочито се одликују студије о ктиторском портрету принца Владислава у Милешеву [83] и заједничким портретима Дечанског и Душана у Дечанима [90]. У првој је показано да су Немањићи током првих деценија XIII века на пољу ликовног језика изражавали своју државну и владарску идеологију преузимањем одређених иконографских формула византијске портретне уметности. Истакнут је и значај који за датовање милешевског сликарства имају подаци које пружају инсигније Стефана Првовенчаног и Радослава насликане на њиховим портретима у припрати. У студији о дечанским портретима изнето је запажање да заједничке представе дечанских ктитора, насликане на јужном зиду наоса и источном зиду припрате исказују различите идеје. Слика у наосу истиче заједничко ктиторство двојице владара, небеско порекло њихове власти и легитимитет њиховог држања српског престола. Слика у припрати Дечански и Душан, којима херувим као Божјим изабраницама доноси поруку о додељеној им мисији, упоређени су са старозаветним узорима, Давидом и Соломоном. Реч је о похвалном поређењу преузетом из старе српске књижевности.

Интересовања за представе историјских личности уткана су и у књигу о Краљевој цркви, у којој је, уз помоћ програмске анализе живописа у целини и његових саставних делова, разрађена мисао о заједничком прослављању предака ктитора краља Милутина и предака Богородичиних и Христових [80, стр. 182–191]. Претходно је у монографији о Богородици Љевишкој било речи о представама црквених великодостојника [51, стр. 66], о којима је опширно писано и у засебној студији о низовима портрета српских архијереја у зидном сликарству од XIII до XVI века [60]. Ту су анализирани заједничке представе великодостојника Српске цркве у Студеници, Ариљу, Богородици Љевишкој, Светом Петру на Лиму, Пећкој патријаршији, Грачаници, Леснову и Светом Николи Дабарском. Показано је значење таквих слика и утврђено њихово иконографско и идеолошко порекло. Зaslуге за увођење у српску средину старе иконографске формуле којом се истиче непрекинути ток наслеђа црквене власти приписане су Светом Сави Немањићу.

Текстови Гордане Бабић о представама историјских личности и њиховој ктиторској делатности побуђивали су и још увек побуђују пажњу историчара. Академик Сима Ћирковић посебно је истицао студију о друштвеном положају ктитора у деспотовини, представљену научној јавности на симпозијуму о Ресави 1968. године [35].²⁵ Она је ширином документације и кругом постављених питања веома допринела бољем познавању друштвених и културних елита у последњем периоду средњовековне српске државе. Већ сама идентификација ктиторског великашког врха у доба Лазаревића и Бранковића оцењена је као „озбиљан прилог социјалној историји”, а богатство података којим обилују пасуси посвећени појединим ктиторима – војводи Радославу Михаљевићу, протовестијару Богдану, властелину Родопу из Дренице и великом челнику Радичу Поступовићу – учинило је поменути студију незаобилазном међу историчарима.

²⁵ О томе в. С. Ћирковић, *Дојринос Гордане Бабић-Ђорђевић познавању српске историје*, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9 (1996), 249–251.

Утицај социјалних фактора на уметничко стварање испитиван је и у више других текстова које је Гордана Бабић саопштила на научним скуповима. У радовима прочитаним у Тбилисију [54] и Стокхолму [92] настојала је да покаже како је положај ктитора у друштву утицао на својства живописа у њиховим задужбинама, на тематику и стил фресака, али и на избор уметника којима ће бити поверен одређени посао. На научном скупу одржаном поводом јубилеја Богородице Градачке указано је на чиниоце који су опредељивали посвету задужбина српских ктитора, нарочито Немање и његових најближих сродника, у временима пре стварања аутокефалне цркве [107]. Посебно је за истраживања наведеног карактера важан пленарни реферат прочитан на XVIII међународном конгресу византолога, одржаном у Москви 1991. године. У њему су испитани домети социолошких анализа зидног сликарства епохе Комнина и Палеолога [103]. Реч је о једном од фундаменталних прилога проучавању значаја друштвених фактора за развој византијске уметности и стварање њеног сложеног програмског и иконографског репертоара. Посебна пажња и овде је посвећена улози поручилаца.

Упоредо са студијама фреско-сликарства Гордана Бабић бавила се истраживањем иконописа. Поред већ поменутих општих прегледа, написала је и више студија о појединим иконама и иконографским типовима Богородичиних слика на дасци.²⁶

У студији о двостраној Погановској икони приступила је анализи многих сложених питања која намеће проучавање тог чувеног дела, од његове необичне и јединствене тематике, преко грчког натписа који спомиње василису Јелену до питања дародавца, места настанка и средине којој је слика била намењена [82]. Особена тематска целина објашњена је личношћу ктитора и мотивима који су утицали на избор представа. При томе је одбачено раније схватање да је василиса која је поменута у натпису византијска царица Јелена, ћерком Константина Дејановића Драгаша, а показано је да је икону највероватније наручила истоимена супруга деспота Јована Угљеше, потоња монахиња Јефимија, непосредно после Маричке битке.

У тексту о икони Богородице Косинице изложена су сазнања о чудотворној икони Богородице која се чува у манастиру Косиници код Дrame у Грчкој [119]. Проучена је и њена реплика у Хиландару, настала између 1360. и 1370. године.

Питању односа славних, најчешће чудотворних икона Богородице и њихових многобројних реплика посвећена је засебна студија, публикована на италијанском језику 1988. године [84]. Ту су изнета важна запажања и о вези иконографског типа Мајке Божије са њеним епитетом исписаним на икони. У детаљној анализи Гордана Бабић користи резултате своје раније студије посвећене представама Богородице коју грли мали Христос, најчешће обележеним епитетом *Πελαγονίσις* [75]. Упоредним посматрањем епитета и иконографског решења показана је независност тих важних елемената Богородичине слике. Најчешће пореклом из литургијске поезије,

26 О студијама Гордане Бабић посвећеним иконопису детаљније: Г. Суботић, *Студије о иконопису*, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ворђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9 (1996), 241–247.

епитет обично није означавао иконографски тип, већ је истицао одређено својство Богородице. Слични закључци изнети су још једном – у раду написаном за циклус предавања одржан у париском Лувру у јесен 1992. године. Ту су детаљно проучене иконе с представом Богородице Одигитрије [109].

У групу студија посвећених иконопису треба сврстати и саопштење прочитано на скупу посвећеном јубилеју манастиру Пиве. Предмет истраживања биле су иконе зографа Лонгина, највећег српског сликара XVI века [100]. У његовим радовима у Пиви препознате су сличности с делима уметника епохе Палеолога. Поред осталог, уочено је да је Лонгин украшавао мафорион Богородице по старом обичају, тако што је на њему исписивао стихове 44 (45) псалма. То питање касније је детаљно обрађено у тексту објављеном у зборнику издатом у част грчког научника Манолиса Хадзидакиса [102]. Закључено је да су средњовековни уметници, тражећи додатне начине за прослављање Богородице, обратили пажњу на стихове поменутог псалма цитиране у литургијској поезији и црквеном проповедништву.

Натписи на сликарским делима и раније су привлачили пажњу Гордане Бабић. Најпре је у два чланка објавила поједине текстове исписане на фрескама Цркве Светих апостола у Пећи – на одежди Светог Саве Српског, насликаног у јужној певници [4], и свицима архијереја, представљених у олтарској апсиди [14]. Затим је у сарадњи с Кристофером Валтером, угледним енглеским византологом, написала још увек често цитирану студију о грчким натписима на свицима архијереја који саслужују у симболичној представи Службе архијереја, приказаној у олтару многих византијских и старих српских цркава [53].

Један рад из ове групе обрађује симболику и значење крстова с криптограмима, насликаних обично у довратницима улаза у православне храмове. Објављен је у зборнику посвећеном бугарском научнику Ивану Дујчеву [59]. Обухвата листу с великим бројем примера из српске уметности XIII и XIV века, од којих су многи разрешени.

У тексту о српским записима у тзв. Хрисантовом четворојеванђељу делимично је расветљена судбина тог грчког илуминираног рукописа, који се данас чува у библиотеци Универзитета у Чикагу [37]. Показано је да је он у другој половини XIII века припадао Цркви Светог Николе у Ковину и њеном протопопу необичног имена („Чехра”), а да се век касније налазио при Цркви Светог Ђорђа у Полошком, задужбини монахиње Марије, бивше деспотице Марине, блиске сроднице цара Душана. Објављени записи значајно су обогатили српску средњовековну просопографију, нарочито онај њен део који се односи на историју рукописне књиге.

Занимање за средњовековне илуминиране рукописе Гордана Бабић је развила још док је радила у Хиландарском одбору. Већ тада је објавила целокупан украс (оков, четири минијатуре, заставице, иницијале) четворојеванђеља српског патријарха Гаврила (1648-1654), које се чува у Фицвилијамовом музеју у Кембриџу [23]. Претпоставила је да је та књига настала у манастиру Свете Тројице у Пљевљима.

Позније студије Гордане Бабић посвећене илуминацији односе се на тератолошке мотиве у грчким и српским рукописима. Најпре је написала

Гордана Бабић на теренском раду у Цркви Светих апостола у Пећи

ону о пореклу „зверињег стила” у српском књишком украсу, прочитану на III међународној хиландарској конференцији 1989. године [113]. Ту су предложена основна начела истраживања и класификације тератолошке орнаментике, уз детаљну анализу два карактеристична мотива у украшавању иницијала, тзв. *оживљеног облика* (апстрактни облик са уцртаним људским оком) и *насађене љаве* (звериња глава насађена на стабло слова које има биљну, преплетну или геометријску форму). За први мотив закључено је да потиче с медитеранског Истока, а другом је приписано латинско порекло. Претпостављено је, на крају, да су важну улогу у преношењу таквих и сличних мотива у јужнословенску средину имали грчки рукописи IX и X века с тератолошким украсима. Управо тим рукописима Гордана Бабић је

посветила пажњу у приступној академској беседи, прочитаној у Одељењу историјских наука САНУ 1990. године [108]. У тој пионирској студији о пореклу тератолошких мотива у византијској илуминацији проучено је двадесет пет рукописа с одговарајућим типом украса. Један од њих, *Parisinius graecus* 690, настао у X столећу, засебно је приказан на међународном симпозијуму „Византијска Македонија 324–1430”, одржаном у Солуну крајем октобра 1992. године [112].²⁷

Изван представљених тематских група налази се само неколико текстова – два чланка о истраживачима средњовековне уметности, цртица о једном мало познатом византијском уметнику и два прегледна рада. Историографски чланци посвећени су Андреју Грабару и Десанки Милошевић-Скочајић. У првом су изнета лична сећања на недавно преминулог учитеља [105], а у другом је детаљно представљена стручна и научна делатност драге колегинице, у предговору збирке њених сабраних радова [106]. У кратком прилогу о Михаилу Проелевсису, објављеном у часопису *Зоџраф* [66], изнета су сва расположива знања о том заборављеном солунском сликару из времена владавине цара Андроника II Палеолога (1282–1328). Један од поменутих прегледних радова укратко приказује развој средњовековног српског сликарства од Немањиног доба до пада под Турке. Нагласак је стављен на утицаје државне идеологије, православне догме и друштвеног ранга ктитора на иконографске и стилске особености нашег старог живописа. Рад је написан као један од неколико прилога о култури Србије и српског народа објављених 1989. године у међународном часопису *L'umana avventura*, који је истовремено излазио на италијанском, француском, енглеском и немачком језику у издању угледне издавачке куће *Jaca book* из Милана [89].²⁸ Други прегледни рад односи се на старе цркве ваљевског краја. Прочитан је на научном скупу одржаном октобра 1993. у родном граду Гордане Бабић, два месеца пре њене смрти [109]. Објављен постхумно, остао је без научног апарата, али представља веома корисну полазну основу за будућа истраживања црквених споменика подигнутих у колубарском подручју од XIV до XVII века.

За доношење коначног суда о вредностима и значају научних доприноса Гордане Бабић неопходна је шира временска дистанца. Стога ћемо се овде ограничити на неколико општих оцена које су о њеном научном раду изнели академици Гојко Суботић [144] и Војислав Ј. Ђурић [148, 147], у оквиру комеморативних текстова.

27 Гордана Бабић је припремала посебну студију о још једном рукопису из наведене групе – јеванђелистару с менологом насталом у IX или почетком X века (*Parisinus graecus* 277) – за кога је сматрала да је израђен највероватније у Цариграду, а свакако с намером да се употребљава у неком престоничком манастиру [107, стр. 142, 160–161]. Студија је требало да буде објављена у зборнику посвећеном Курту Вајцману (*Byzantine East, Latin-West: art-historical studies in honor of Kurt Weitzmann*, eds. D. Mouriki, Chr. Moss, K. Kiefer, Princeton, N. J.: Department of Art and Archaeology, Princeton University, 1995), али због смрти ауторке остала је недовршена и непубликована [129, стр. 438].

28 Писци осталих прилога били су Љубомир Симовић, Сима Ђирковић, Радован Самарџић, Атанасије Јевтић, Војислав Кораћ, Живорад Стојковић, Предраг Палавестра, Драгослав Срејовић, Амфилохије Радовић, Бранко Пешић и Иван В. Лалић, v. *L'umana avventura: volume stagionale internazionale di scienza, cultura ed arte*, Anno 3, no. 10 (inverno '88/'89), Milano, Jaca book, 1989.

Гордана Бабић испред Споменика незнаном јунаку на Авали

Према мишљењу Суботића, Гордана Бабић је у својим студијама испољила широку ерудицију, стечену у средиштима различитог научног приступа. Средњовековну уметност она је посматрала и објашњавала друштвеном средином, политичким идејама, литературом, теолошким доктринама и литургијском функцијом, препознавала је мисли наручилаца и уметника, утврђивала општа места и разликовала их од посебних, понекад јединствених подстицаја који су дело могли да учине непоновљивим. При свему томе, ликовну представу је гледала као особен исказ и творевину одређене личности. Из таквих схватања никле су, понекад у сарадњи с

другим писцима, значајне књиге о српским споменицима средњег века (Богородица Љевишка, Студеница, Краљева црква), обимни прегледи укупног уметничког стварања српског народа и широко излагана тумачења светих слика.

Војислав Ђурић је истицао да је Гордана Бабић уметност православног света сматрала јединственом целином, иако је била свесна постојања одређених посебности у стилу и иконографији дела ствараних у посебним културним или етничким приликама. Живо ју је занимао однос између снажне радијационе моћи византијских духовних средишта и рецептивне способности периферних делова источног хришћанства, њихова опирања и прилагођавања, посебно њихова жеља да се укључе у вредносни систем шире заједнице. Да би та питања расветлила, бавила се тематиком и програмима црквених фреско-декорација, иконографијом циклуса и појединих сцена, портретима владара и духовника, владарском идеологијом и идејама помесних цркава, типовима и епитетима икона, начином украшавања књига, смислом литургичких и других натписа на уметничким делима. С циљем да се што више приближи задовољавајућим решењима, сабирала је грађу по манастирима, старим црквама и светским библиотекама, суочавала се с оригиналима и тражила у средњовековним рукописима манастирске типике, податке о дворским церемонијама и чиновима, житија светаца, песничка и реторска дела, службе и тумачења литургије или је пак, консултовала штампана издања таквих извора.

Сматрала је да ће, упоређујући писану реч са сликом, доћи до одговора на постављена питања. Тај метод, који, разуме се, није њено откриће, успешно је примењивала и готово увек с новим светлом осветљавала дела која је ставила у средиште своје пажње. Захваљујући њеном раду постало је много јасније која је била улога бочних капела уз византијске цркве, зашто је олтарски простор од XII века у читавом православљу био украшен фрескама с истим темама, какав је био развој олтарске преграде, с којом намером су српски владари преузимали византијске формуле за своје портретске композиције, како се образовао украс иницијалног слова у словенским рукописима итд. Многе њене студије од трајне су вредности, али ће у будућности свакако остати незаобилазне две њене књиге, једна о бочним капелама византијских цркава, а друга о Краљевој цркви у Студеници. Уз неколико великих и темељних студија и расправа, те књиге су јој осигурале угледно место у историографији византијске и старе српске уметности.

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Sur l'iconographie de la composition "Nativité de la Vierge" dans la peinture byzantine, Зборник радова Византолошког института 7 (1961), 169–175 avec 3 fig.
- [2] Les fresques de Sušica en Macédoine et l'iconographie originale de la vie de la Vierge, Cahiers archéologiques XII (1962), 303–339 avec 23 fig. et 3 dess.
- [3] О композицији Успења у Богородичиној цркви у Студеници (резиме на француском: Sur la composition représentant la Dormition de la Vierge dans l'église de la Mère de Dieu au monastère de Studenica), Старинар н. с. XIII–XIV (1962–1963), 261–265 са 5 сл.
- [4] Freske Sopoćana. Izložba kopija [Verice Marković], Beograd, Galerija Kulturnog centra Beograda, 1964 [1–2] (predgovor).
- [5] О реконструкцији оштећених епиграма и натписа на портрету Светог Саве у јужној певници Светих Апостола у Пећи (резиме на француском: La reconstruction des épigrammes et des légendes endommagées sur le portrait de saint Sava à Peć), Зборник заштите споменика културе XV (1964), 159–164 са 6 сл.
- [6] Симболично значење живописа у протезису Светих Апостола у Пећи. Прилог конзерваторским истраживањима и документацији (резиме на француском: La signification symbolique des peintures murales dans la prothésis des Saints-Apôtres à Peć, Зборник заштите споменика културе XV (1964), 173–182 са 11 сл.
- [7] Христолошке распре у XII веку и појава нових сцена у апсидалном декору византијских цркава. Архијереји служе пред Хетимасијом и Архијереји служе пред Агнецом (резиме на француском: Les discussions christologiques du XIIème siècle et l'apparition du nouvelles scènes dans le décor absidal des églises byzantines. Les évêques officient devant l'Hétimasie et les évêques officient devant l'Amnos), Зборник за ликовне уметности Матице српске 2 (1965), 11–31 са 15 сл.
- [8] Nilmoni Čaterdži: slike i grafike. Galerija Grafički kolektiv, od 1-I-1965 do 10-IX-1965 g. Beograd, 1965, [1–4].
- [9] Radoslav; Radožda; Rečani; Sopoćani; Studenica; Teodor, slikar; Velika Noča, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 4, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1966, 49, 51, 65, 255, 339–340, 412, 504.
- [10] J. Lafontaine-Dosogne, Iconographie de l'Enfance de la Vierge dans l'Empire byzantin et en Occident, I–II, Bruxelles 1964–1965, 249, 219, Старинар н. с. XVII (1966), 1968, 186–188.
- [11] R. Hamann-Mac Lean, System einer topographischen Orientierung in Bauwerken, Marburger Universitätsbund, Jahrbuch 1965, 1–32, Зборник заштите споменика културе XVIII (1967), 137–138.
- [12] A. Grabar, Le premier art chretien (200–295), Paris, Gallimard, 1966, 329, Зограф 2 (1967), 55–56.
- [13] С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд, Нолит, 1966, 357, Уметност 9 (1967), 153–154.
- [14] Chapelles latérales des églises serbes du XIIIe siècle et leur décor peint, in: *L'art byzantin de XIIIe siècle* (Symposium de Sopoćani, 1965), Beograd, Faculté de Philosophie, Département de l'Histoire de l'art, 1967, 179–187 avec 31 fig.
- [15] Литургијски текстови исписани на живопису апсиде Светих Апостола у Пећи. Могућност њиховог рестаурирања (резиме на француском: Les textes liturgiques inscrits sur les fresques absidales des Saints-Apôtres à Peć. Possibilité de leur restauration), Зборник заштите споменика културе (1967), 75–84 са 6 сл.
- [16] Портрет краљевића Уроша у Белој цркви каранској (резиме на француском: La figure du prince Uroš dans l'Eglise Blanche de Karan), Зограф 2 (1967), 17–19, 59 са 2 сл.

- [17] Sopoćani; Srbi, VIII. Likovne umetnosti, Slikarstvo od XV do XVIII veka, *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1968, 435, 588–589.
- [18] L'image symbolique de la "Porte fermée" à Saint-Clément d'Ohrid, in: *Synthronon. Art et Archéologie de la fin de l'Antiquité et du Moyen âge*. Recueil d'études par André Grabar et un groupe de ses disciples, Paris, Klincksieck, 1968, 145–151 avec 3 fig.
- [19] Les discussions christologiques et le décor des églises byzantines au XIIe siècle. Les évêques officiant devant l'Hétimasie et devant l'Amnos, *Frühmittelalterliche Studien* 2 (1968), 368–386.
- [20] С. Ненадовић, Душанова задужбина манастир Св. арханђела код Призрена, Споменик Српске академије наука и уметности LXVI (1967), 120 – Зборник заштите споменика културе XIX (1968), 143–144.
- [21] А. Grabar, L'âge d'or de Justinien. De la mort de Théodose à l'Islam, Paris, Gallimard 1966, 408 – Зограф 3 (1969), 63.
- [22] О српском четворојеванђељу XVII века из збирке Fitzwilliam-овог музеја у Кембриџу (резиме на француском: *Tétraévangile serbe du XVIIe siècle à la collection de Musée Fitzwilliam de Cambridge*), in: Зборник Светозара Радојчића, Београд, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 1969, 17–23 са 10 сл.
- [23] Les chapelles annexes des églises byzantines. Fonction Liturgique et Programmes Iconographiques (Bibliothèque des Cahiers archéologiques, III), Paris, Klincksieck, 1969, 196 avec 135 fig.
- [24] North Chapel of the Quaterfoil Church at Ohrid and its Mosaic Floor, Зборник радова Византолошког института 13 (1971), 263–275 with 4 fig.
- [25] Studenica, *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971, 201–202.
- [26] Exhibition of Painting of Borivoj Stevanović (Izložba slika Borivoja Stevanovića), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N°10–12 (1971)*, 304.
- [27] Exposition du legs du peintre Paja Jovanovic, membre de l'Academie (Izložba legata slikara i akademika Paje Jovanovića), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 21.
- [28] Exposition du peintre Dimitrije Avramović (Izložba slikara Dimitrija Avramovića), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 21.
- [29] Exposition "Fortresse de Beograd à travers l'histoire" (Izložba „Beogradska tvrđava kroz vekove”), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 20.
- [30] Exposition "Karageorges dans l'art dramatique et du théâtre" (Izložba "Karadjordje u dramskoj umetnosti i u pozorištu”), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 21.
- [31] Exposition retrospective de Marko Murat (Retrospektivna izložba Marka Murata), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 21.
- [32] Exposition retrospective de Nedeljko Gvozdrenović, membre de l'Académie (Retrospektivna izložba Nedeljka Gvozdrenovića), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 21.
- [33] Folk Artistic Expression in Serbia (Narodno likovno izražavanje u Srbiji), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 10–12 (1971)*, 304.
- [34] Galerie du sculpteur Risto Stijović, membre de l'Academie (Galerija vajara i akademika Riste Stijovića), *Bulletin scientifique, Sect. B, t. 7 (16), N° 1–3 (1971)*, 20.
- [35] Српски записи у грчком четворојеванђељу бр. 131 из Чикага (САД) (резиме на француском: *Les inscriptions serbes du tetraévangile grec N° 131, conservé à Chicago*), Зборник за ликовне уметности Матице српске 8 (1972), 361–371 са 12 сл.

- [36] Друштвени положај ктитора у Деспотовини (резиме на француском: *Le rang social des fondateurs d'églises dans le Despotat de Serbie*), in: *L'école de la Morava et son temps* (Symposium de Resava, 1968), Beograd, Faculté de Philosophie, Département de l'Histoire de l'art, 1972, 143–155 са 24 сл.
- [37] Djura Jakšić – Poet and Painter (Djura Jakšić – pesnik i slikar), *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 8 (17), № 4–6 (1972), 112.
- [38] XIVE congrès international des études byzantines (XIV medjunarodni kongres vizantijskih studija), *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 8 (17), № 4–6 (1972), 109–110.
- [39] Ausstellung der Arbeiten des Malers Marko Čelebonović, *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 9 (18), № 4–6 (1973), 239.
- [40] Exhibition of Pictures by Dj. A. Kun (Izložba slika Dj. A. Kuna), *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 9 (18), № 4–6 (1973), 65.
- [41] Djordje Andrejević Kun (Djordje Andrejević Kun), *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 9 (18), № 4–6 (1973), 66.
- [42] The Exhibition Titled “V. St. Karadžić – Man and Work” (Izložba V. St. Karadžić – čovek i delo), *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 9 (18), № 4–6 (1973), 65.
- [43] Exhibition of Pictures by Marino Tartalja (Izložba slika Marina Tartalje), *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 9 (18), № 4–6 (1973), 65.
- [44] Marino Tartalja, *Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti* 17, Beograd, 1972, 1–104, il., *Bulletin scientifique*, Sect. B, t. 9 (18), № 4–6 (1973), 129.
- [45] L'iconographie constantinopolitaine de l'Acathiste de la Vierge a Cozia (Valachie), *Зборник радова Византолошког института* 14–15 (1973), 173–189 avec 15 fig.
- [46] C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312–1453. Sources and Documents in the History of Art*, New Jersey 1972, 272, *Зорграф* 5 (1974), 69.
- [47] *Arts de Cappadoce*, Geneve, Nagel, 1971, 238, *Зорграф* 5 (1974), 72–73.
- [48] S. Der Nersessian, *Armenian Manuscripts in the Walters Art Gallery*, Baltimore, Maryland, 1973, 108, *Зорграф* 5 (1974), 73.
- [49] Циклус Христовог детињства у пределу с хумкама на фресци у Грацу (резиме на француском: *Les scènes de l'Enfance du Christ dans les paysage aux collines à Gradac*), *Рашка баштина* 1 (1975), 49–57 са 5 сл.
- [50] О живописаном украсу олтарских преграда (резиме на француском: *La décoration en fresques des clôtures de choeur*), *Зборник за ликовне уметности Матице српске* 11 (1975), 3–49 са 30 сл. и 22 цртежа.
- [51] Владарске инсигније кнеза Лазара (резиме на француском: *Les insignes de souverain du prince Lazar*), in: *Le prince Lazare* (Symposium de Kruševac, 1971), Beograd, Faculté de Philosophie, Département de l'Histoire de l'art; Musée National Kruševac, 1975, 65–79 са 10 сл.
- [52] Д. Панић, Г. Бабић, Богородица Љевишка, Београд, Српска књижевна задруга, 1975, одељак: Сликарство Богородице Љевишке, 47–104 (резиме на енглеском: *The Paintings of Bogorodica Ljeviška*, 108–114) са 20 сл., 51 т. и распоредом живописа. Друго издање: Београд, Српска књижевна задруга; Приштина, Јединство, 1988. Треће издање: Приштина, Панорама; Београд, Српска књижевна задруга, 2007.
- [53] G. Babić, Ch. Walter, *The Inscriptions upon Liturgical Rolls in Byzantine Apse Decoration*, *Revue des etudes byzantines* 34 (1976), 269–280.
- [54] О Преполовљењу празника (резиме на француском: *La Mi-Pentecôte*), *Зорграф* 7 (1977), 23–27 са 3 сл.
- [55] *Les fondateurs d'églises et les fresques du XIVe siècle en Serbie*, *Ile Symposium international sur l'art géorgien*, Tbilissi, Académie des sciences de la R. S. S. de Géorgie, 1977, 1–11 (објављено и на руском: Г. Бабић, Основатели храмов и фрески

- XIV века в Сербии, II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тбилиси, Академия наук Грузинской ССР, 1977, 1–11).
- [56] Иконографски програм живописа у припратама црква краља Милутина (резиме на француском: *Le programme iconographique des peintures murales décorant les narthexes des églises fondées par le roi Milutin*), in: *L'art byzantin au début du XIVe siècle* (Symposium de Gračanica, 1973), Beograd, Faculté de Philosophie, Département de l'Histoire de l'art, 1978, 105–126 са 6 сл.
- [57] Quelques observations sur le cycle des Grandes Fêtes de l'église de Polosko (Macédoine), *Cahiers archéologiques* 27 (1978), 163–178 avec 15 fig. et 1 dess.
- [58] S. Der Nersessian, *L'art arménien des origines au XVIIe siècle*, Paris 1977, 271, Зограф 9 (1978), 66–67.
- [59] Низови портрета српских епископа, архиепископа и патријараха у зидном сликарству (XIII–XVI в.) (резиме на француском: *Les séries de portraits des évêques, archevêques et patriarches serbes dans la peinture murale, XIIIe – XVIe s.*), in: *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање* (Научни скупови, књ. VII, Председништво, књ. 1), Београд, Српска академија наука и уметности, 1979, 319–342 са 15 сл. и 2 цртежа.
- [60] Les croix à cryptogrammes, peintes dans les églises serbes des XIIIe et XIVe siècles, in: *Byzance et les Slaves. Etudes de Civilisation. Mélanges Ivan Dujčev*, Paris, Association des amis des études archéologiques des mondès byzantino-slaves et du christianisme oriental, 1979, 1–13 avec 9 fig.
- [61] О портретима у Рамаћи и једном виду инвеституре владара (резиме на француском: *Les portraits de Ramača et un aspect particulier de l'investiture des souverains régnants*), *Зборник за ликовне уметности Матице српске* 15 (1979), 151–177 са 12 сл.
- [62] *Ikone*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 1980. Друго издање: Београд, Југославија, 1988. Објављено и на француском: *Les icônes*, Paris Editions Princesse, 1980; ed. Sacelp, 1985; ed. Diffusion J. Lazarus, 1986; ed. Comptoir du Livre, 1986; на енглеском: *Icons [with sixty four full color plates]*, London: Bracken Books, 1988; London Studio Editons, 1987, 1990; London, ed. Vintage Ebury Dump List, 1988; на немачком: *Ikonen*, Wiesbaden: Ebeling, 1980; ed. Prisma, Prisma Verlag Gütersloh 1985.
- [63] К. Вајцман, Г. Алибегашвили, А. Вољскаја, Г. Бабић, М. Хаџидакис, М. Алпатов, Т. Воинеску, Иконе, Београд, Народна књига – Вук Караџић, 1981, одељци: Иконе Балканског полуострва и грчких острва (1): Охрид, 135–137, Србија, 137–143; Иконе Балканског полуострва и грчких острва (2): Српске земље, 305–310. Објављено и на италијанском: *Icône Milano*, Mondadori, 1981; француском: *Les icônes*, Paris, Fernand Nathan, 1982; Editions de la Martinière, 1993, 1996, 2002; енглеском: *Icons*, London, Evans Brothers Lmt., 1982; New York ed. Knopf, 1982, New York ed. Dorset Press, 1987; немачком: *Ikonen*, Freiburg im Briesgau – Basel – Wien, Herder Verlag, 1982, 1984².
- [64] Les plus anciennes fresques de Studenica 1208/1209, *Actes du XVe congrès international d'études byzantines*, Vol. II. Communications, 1, Athènes 1981, 31–42.
- [65] Михаило Проелевсис, солунски сликар раног XIV века (резиме на француском: *Michel Proéleusis, un peintre de Thessalonique du début du XIVe siècle*), *Зограф* 12 (1981), 59–61.
- [66] Suzy Dufrenne, *Les illustrations du Psautier d'Utrecht. Sources et apport carolingien*, Paris 1978, 567, *Зограф* 12 (1981), 90.
- [67] S. Dufrenne, *Tableaux synoptiques des quinze psautiers médiévaux à illustrations intégrales issues du texte*, Paris 1978, *Зограф* 12 (1981), 92.
- [68] *Историја српског народа*, књ. I, Београд, Српска књижевна задруга, 1981, одељци: Класицизам доба Палеолога у српској уметности, 476–496 и

- Разграновање уметничке делатности и појаве стилске разнородности, 641–663. Друго издање: Београд, Српска књижевна задруга, 1994. Прештампано као засебна публикација: В. Ј. Ђурић, Г. Бабић-Ђорђевић, *Српска уметности у средњем веку*. Књ. 1, IX– XIII век, Београд, Српска књижевна задруга, 1997.
- [69] Историја српског народа, књ. II, Београд, Српска књижевна задруга, 1982, одељак: Полет уметности, 144–160, 166–191. Друго издање: Београд, Српска књижевна задруга, 1994. Прештампано као засебна публикација: В. Ј. Ђурић, Г. Бабић-Ђорђевић, *Српска уметност у средњем веку*. Књ. 2, XIV– XVI век, Београд, Српска књижевна задруга, 1997.
- [70] Ch. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982, Зорграф 14 (1983), 79–81.
- [71] Nancy P. Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Torino 1983, 346, Зорграф 15 (1984), 95–96.
- [72] Arilje; Astrapa; Borović Rade; Blagoveštenje (manastir na Mlavi); Dečani; Grabar Andre; Gračanica; Gradac, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 1, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1984, 39, 42, 159, 140, 298–300, 476, 478–479, 486–487.
- [73] Византијские образци и их применение в монументальной живописи Славян XII–XIII вв., in: *Славянские культуры и мировой культурный процесс. Материалы международной научной конференции Юнеско*, Минск 1985, 126–130.
- [74] Епитети Богородице коју дете грли (резиме на француском: *L'épithètes de la Vierge embrassée par l'Enfant*), Зборник Матице српске за ликовне уметности 21 (1985), 261–275.
- [75] O. Demus, *The Mosaics of San Marco in Venice*, Chicago – London 1984, 495, 357, Зорграф 16 (1985), 81–85.
- [76] Les programmes absidaux en Géorgie et dans les Balkans entre le Xe et le XIIe siècle, in: *L'arte georgiana dal IX al XIV secolo* (Atti del Terzo simposio internazionale sull'arte Georgiana, Bari – Lecce, 14–18 ottobre 1980), I, Galatina, Congedo Editore, 1986, 117–136 con 4 ill.
- [77] Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ђирковић, Студеница, Београд, Југословенска ревија, 1986, одељци: Живопис и Примењена уметност, 62–89, 102–145, 154–174, 188–190 с ил. Објављено на француском: *Le monastère Studenica*, Belgrade, Jugoslovenska revija, 1986; и на енглеском: *The Monastery Studenica*, Belgrade, Jugoslovenska revija, 1986.
- [78] И. Живковић, *Коице фресака из Рамаће*, Београд 1986, 3–6, Увод.
- [79] Sur l'icône de Poganovo et la vasilissa Hélène, in: *L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle* (Recueil des rapports du IVe colloque serbo-grec, Belgrade 1985), Belgrade, Académie serbe des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, 1987, 57–65.
- [80] Владислав на ктиторском портрету у наосу. Значење и датовање слике (резиме на француском: *Le portrait du roi Vladislav en fondateur dans le naos de l'église de Mileševa*), in: *Милешева у историји српског народа* (Међународни научни скуп поводом седам и по векова постојања, јуни 1985) (Научни скупови, књ. XXXVIII, Одељење историјских наука, књ. 6), Београд, Српска академија наука и уметности, 1987, 9–16 са 8 сл.
- [81] Краљева црква у Студеници (резиме на француском: *L'Eglise du Roi à Studenica*, 243–255), Београд, Просвета, Републички завод за заштиту спомени- културе, 1987, 219 с 33 т. и 161 сл.
- [82] Manojlo Grk; Mihailo; Mileševa; Prizren; Rečani, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 2, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1987, 271–272, 323, 332–333, 641–642, 706.

- [83] Mirjana Tatić-Đurić, *Poznate ikone od XII–XVIII veka*, Beograd, Jugoslovenska revija, 1984, str. V–VI: Predgovor (Gordana Babić).
- [84] Il modello e la replica nell'arte bizantina delle icone, *Arte Cristiana*, vol. LXXVI, fasc. 724 (1988), 61–78, con 21 ill.
- [85] Les moines-poètes dans l'église de la Mère-de-Dieu à Studenica (резиме на српском: Монаси-песници у Богородичиној цркви у Студеници), in: *Studenica et l'art byzantin autour de l'année 1200* (À l'occasion de la célébration de 800 ans du monastère de Studenica et de centième anniversaire de l'Académie serbe des sciences et des arts, septembre 1986) (Colloques scientifiques, vol. XVI, Classe des sciences historiques, vol. 11), Beograd, Académie serbe des sciences et des arts, 1988, 205–217 avec 19 fig.
- [86] Рецензије о зборнику радова са научног скупа „Архиепископ Данило II и његово доба”, Гласник Српске академије наука и уметности, књ. XXVII, св. 4 (1988), 234–246.
- [87] La pittura nel medioevo, *L'umana avventura: volume stagionale internazionale di scienza, cultura ed arte*, Anno 3, no. 10 (inverno '88/'89), Milano, Jaca book, 1989, 41–43. Објављено и на француском: *La peinture médiévale serbe, L'aventure humaine*, III/10 (hiver '88/'89), Paris, 1989, 41–43.
- [88] Б. Живковић, Грачаница. Цртежи фресака, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1989, 3–6, Увод.
- [89] Western Medieval and Byzantine Traditions in Serbian Art, in: *Tradition and Modern Society. A Symposium at the Royal Academy of Letters History and Antiquities, Stockholm, November 26–29, 1987*, ed. S. Gustavsson, Stockholm 1989 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Konferenser, 21), 117–132 with 7 fig.
- [90] Les portraits de Dečani représentant ensemble Dečanski et Dušan (резиме на српском: Владари приказани у паровима на фрескама у Дечанима), in: *Dečani et l'art byzantin au milieu du XIVe siècle* (À l'occasion de la célébration de 650 ans du monastère de Dečani) (Colloques scientifiques, vol. XLIX, Classe des sciences historiques, vol 13), Belgrade, Académie serbe des sciences et des arts; Priština, NIRO “Jedinstvo”, 1989, 273–286 avec 10 fig.
- [91] Извештај дописног члана Гордане Бабић о студијском боравку у СССР од 28. септембра до 29. октобра 1989, Гласник Српске академије наука и уметности, књ. XXVIII, св. 4 (1989), 268–269.
- [92] Doula Mouriki, *The Mosaic of Nea Moni on Chios*, I–II, Athens 1985, 279, Зограф 20 (1989), 105–107.
- [93] В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, Пећка патријаршија. изд. Југословенска ревија, Београд 1990, Зограф 21 (1990) 89–90 (приказ делова књиге које је написао В. Ј. Ђурић).
- [94] In memoriam Ivanka Nikolajević 1921–1990, *Byzantinische Zeitschrift* 83/2 (1990), 761–762.
- [95] Рецензија радова предложених за други том Косовско-метохијског зборника, Гласник Српске академије наука и уметности, књ. XXIX, св. 4 (1990), 238–240, 242–243.
- [96] Литургијске теме на фрескама у Богородичиној цркви у Пећи (резиме на француском: *Les themes liturgiques sur les fresques de l'église de la Vierge à Peć*), in: *L'archevêque Danilo II et son époque* (Colloque scientifique international à l'occasion du 650e anniversaire de sa mort, décembre 1987) (Colloques scientifiques, vol. LVIII, Classe des sciences historiques, vol. 17), Beograd, Académie serbe des sciences et des arts, 1991, 377–389 са 4 сл.
- [97] Лонгин у Пиви, in: Четиристо година манастира Пиве (Зборник радова са научног скупа одржаног у Плужинама 16. и 17. јула 1987), Титоград 1991, 77–89 са ил.

- [98] Peintures murales byzantines et de tradition byzantine (1081-1453). *Possibilité et limites des analyses sociologiques*, XVIIIe Congrès international des études byzantines. Rapports pléniérs, Moscou 1991, 348-398.
- [99] La maphorion de la Vierge et le psaume 44(45) sur les images du XIVe siècle, in: Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη I, Αθήνα 1991, 57-64 avec 7 fig.
- [100] Б. Живковић, Богородица Љевишка. Цртежи фресака, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1991, 3-6, Увод.
- [101] Arilje; Gračanica; Mileševa; Monumental Painting, Third Period (13th C. - 1453); Nikita, Monastery of Saint; Ohrid, Monuments of Ohrid; Prizren, Church of the Virgin Ljeviška; Serbian Wall Painting; Staro Nagoričino; Studenica, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, New York - Oxford 1991, 168, 863, 1372, 1406-1407, 1482-1483, 1514-1515, 1723-1724, 1875, 1943-1944, 1968-1969.
- [102] Извештај дописног члана Гордане Бабић о учешћу на научном скупу „Становништво и култура Косова у Бордоу”, Француска, од 12. до 13. децембра 1990, Гласник Српске академије наука и уметности, књ. XXX, св. 1 (1991), 209-210.
- [103] Извештај дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић о учешћу на XVIII међународном конгресу византијских студија у Москви од 7. до 15. августа 1991, Гласник Српске академије наука и уметности, књ. XXX, св. 3 (1991), 106-107.
- [104] Abbigliamento liturgico. Area bizantina, in: *Enciclopedia dell'arte medievale*, 1, dir. A. M. Romanini, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1991, 44-48, con 2 fig.
- [105] Сећање на Андре Грабара, Старинар н. с. XLIII- XLIV (1992-1993), 211-214.
- [106] Научни рад Десанке Милошевић-Скочајић in: Дело Десанке Милошевић-Скочајић: историчар уметности, Београд : Народни музеј, 1993, стр. 7-16.
- [107] Тераголошки украси у грчким рукописима IX и X века (резиме на француском: L'enluminure tératologique des manuscrits grecs datés des IXe et Xe siècles), Глас САНУ CCCLXXII, Одељење историјских наука 8 (1993), 139-169 са 29 сл.
- [108] Посвете најстаријих српских цркава, in: Богородица Градачка у историји српског народа (Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992), Чачак, Народни музеј, 1993, 29-36.
- [109] Старе цркве у Ваљевском крају, in: Ваљево. Постанак и успон градског средишта (Саопштења са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, одржаног 8-10. октобра 1993. у Ваљеву), ур. С. Бранковић, Ваљево, Народни музеј; Београд, Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, 1994, 133-151 са 9 сл.
- [110] Les images byzantines et leurs degrés de signification. L'exemple de l'Hodigitria, in: *Byzance et les images*. Cycle de conférences organisé au Musée du Louvre par le Service culturel du 5 octobre au 7 décembre 1992, dir. A. Guillou, J. Durand, Paris, La Documentation française, 1994, 189-222.
- [111] Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије (Посебна издања, књ. DCXXXII, Одељење историјских наука, књ. 22), ур. В. Ј. Ђурић, Београд, Српска академија наука и уметности, 1995, стр. XV-XVI, Предговор.
- [112] Богородичин Акатист (резиме на енглеском: The Akathistos of the Virgin), in: Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије (Посебна издања, књ. DCXXXII, Одељење историјских наука, књ. 22), ур. В. Ј. Ђурић, Београд, Српска академија наука и уметности, 1995, 149-159 са 13 сл.
- [113] Порекло тераголошких мотива у српским украшеним рукописима. Начин истраживања (резиме на енглеском: The Origin of Teratological Motifs in Serbian Illuminated Manuscripts. Method of Investigation), in: Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989, Београд, Српска академија наука и уметности, 1995, 3-43 са 11 табли.

- [114] La décor tératologique du Paris, gr. 690 autrefois conservé dans la bibliothèque de Sainte-Anastasie   Galarinon (Chalcidique), in: Διεθν ς συμποσίο Βυζαντιν  Μακεδονία 324-1430 μ. Χ., Θεσσαλονίκη 29-31 Οκτωμβρίου 1992, Θεσσαλονίκη, Μακεδονική βιβλιοθήκη, αρ. 82, 1995, 21-31 avec 7 fig.
- [115] Les portraits des grands dignitaires du temps des tsars serbes. Hiérarchie et idéologie, in: *Byzantium and Serbia in the 14th Century*, Athens, National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research, International Symposium 3 [November 12th-14th, 1993], 1996, 158-168 avec ill.
- [116] De ani Monastery; Pe ; Prizren; Serbia, Painting and graphic arts before 1459 (Monumental, Icon, Manuscript); Studenica Monastery, in: *The Dictionary of art*, ed. J. Turner, New York - London: Grove; distributed within the UK and Europe by Macmillan, 1996, Vol. 8, 559-560; Vol. 25, 639; Vol. 28, 445-450; Vol. 29, 849-850.
- [117] Danilo II de Serbie, Étienne Du an, Kosovo Polje (Champ de merle), N manides, Sava de Serbie (saint), in: *Dictionnaire encyclopédique du Moyen âge*, dir. A. Vauchez, T. I (A-K), T. II (L-Z), Paris, Cerf, 1997, 436, 552, 857, 1064, 1396-1397.
- [118] Icônes, München, ed. Celiv 1997, 144 pages. Објављено и на холандском: *Iconen*, Alphen aan den Rijn : Atrium, 1997; на чешком: *Ikony. 64 barevn ch reprodukc *, Kosteln  vydr : Karmelit nsk  nakladatelstv , 1997; на енглеском *Icons*, Munich I. P. Verlagsgesellschaft International Publishing GmbH, 1998. 144 pages.
- [119] Quelques observations concernant l'icône de la Vierge Kosinitsa, in: Λαμπηδών. Αφι ρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη, Αθήνα 2003, τ. I, 95-102.

СЦЕНАРИО И СТРУЧНИ КОНСУЛТАНТ

- [120] Кратки документарни филм Време икона, редитељ Ратомир Ивковић, Дунав филм 1982, 18:40 мин, објављен у: Српска црква од Светог краља Стефана Уроша I до Карађорђа, режија Ратомир Ивковић, сценарио Војислав Ђурић, Гордана Бабић, Бојана Радојковић, Доброслав Павловић, Београд, Zmex d. o. o., 2009 (садржај: Сопоћани 1965, Време икона 1982, Моравски триптихон 1963, Сјај старог злата 1962, Цркве брвнаре 1962); друго издање: Београд, Дунав филм, 2011.
- [121] Три епизоде о манастиру Студеници: Осам векова Студенице: свитање, зенит, смирај, сценарио и текст Гордана Бабић и Стеван Станић, редитељ Недељко Деспотовић (приказана на ТВ Београд 1986), видео касета (VHS): Београд, ПГП-РТС, 1987; друго издање: видео DVD: Београд, ПГП-РТС, 2007.
- [122 -123] Епизоде о Дечанима и Богородици Љевишкој из серијала Сведоци векова: културноисторијски споменици: средњовековни манастири и цркве у Метохији и на Косову (1989 и 1991), објављено у: Сведоци векова: културноисторијски споменици. Средњовековни манастири и цркве у Метохији и на Косову. Високи Дечани, део 1-3, сценарио Гордана Бабић, Петар Савковић, редитељ Драгослав Бокан (емитовано на ТВ Београд 1989), видео DVD: Београд, Програмски архив РТС, 1989; Сведоци векова: културноисторијски споменици. Богородица Љевишка, део 1-2, сценарио Гордана Бабић, Петар Савковић, редитељ Драгослав Бокан (емитовано на ТВ Београд 1991), видео DVD: Београд, Програмски архив РТС, 1991; друго издање серијала: видео DVD: Београд, Програмски архив РТС, 2017. Доступно он- лајн: <https://nastavaistorije.wordpress.com/2016/04/16/> документарна-серија-сведоци-векова.

ИНТЕРВЈУИ

- [124] Predlog za enciklopediju. Ko je Gordana Babić, razgovor vodio: Ljubomir Stojić, Umetnost 67 (Beograd 1980), 66–69.
- [125] Мајстори су градили склад. Гордана Бабић Ђорђевић, аутор књиге о „Краљевој цркви у Студеници” о читању баштине, Borba LXVII/5 (Beograd, 5 januar 1988), 8 (аутор интервјуа: Б. Бабић).
- [126] Гост Другог програма, Радио Београд, 2. април 1990, разговор водио М. Јевтић. Објављено у књизи: М. Јевтић, Историчари уметности, Београд 1995, 255–302 (прештампано под насловом Гордана Бабић-Ђорђевић. Разговор у емисији Радио Београда „Гост Другог програма” 2. априла 1990. године, in: Ваљевац, Велики народни календар за преступну 1996, ур. З. Јоксимовић, З. Ранковић, Ваљево 1996, 170–192).
- [127] Сусрет са ствараоцима: Гордана Бабић. Слика као заштита, разговор водила Славка Јовановић, Политика ХС/28707, Београд 11. септембар 1993, 16.

РАНИЈЕ ОБЈАВЉЕНЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ ГОРДАНЕ БАБИЋ

- [128] Гордана Бабић-Ђорђевић, дописни члани, Годишњак САНУ за 1988, књ. ХCV, Београд 1989, 630–637.
- [129] Г. Радочић-Костић, Гордана Бабић-Ђорђевић, дописни члан (Допуна биографије и библиографије објављене у Годишњаку ХCV за 1988, 1989, стр. 629–637), Годишњак САНУ за 1993, књ. С, Београд 1994, 435–438.
- [130] S. Dufrenne, *Gordana Babić-Djordjević (Valjevo 21 Février 1932 – à Belgrade 25 Décembre 1993)*, Antiquité tardive, Revue internationale d'histoire et d'archéologie (IVe – VIIIe s.), II (Turnhout, Brepols, 1994), 12–13.
- [131] *Bibliografija nastavnika i saradnika Filozofskog fakulteta u Beogradu*, knj. I, ur. S. Petković, Београд 1995, 386–393.
- [132] Библиографија Гордане Бабић-Ђорђевић, Зограф 25 (Споменица Гордане Бабић-Ђорђевић), Београд 1996, 7–12.
- [133] *Биографски лексикон ваљевској краја*, књ. 1, Ваљево 1996/1997, 59–61.

ПРИКАЗИ КЊИГА ГОРДАНЕ БАБИЋ

- [134] Ch. Walter, Babić (Gordana), Les chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques, Paris 1969, Revue des études byzantines 29 (1971) 339–340.
- [135] S. Ćurčić, Gordana Babić. Les Chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques (Bibliothèque des Cahiers Archeologiques, III), The Art Bulletin, 55/3 (1973), 448–451.
- [136] В. Ј. Ђурић, Драга Панић и Гордана Бабић, Богородица Љевишка, Српска књижевна задруга. Уметнички споменици Југославије, Београд 1975, Зограф 8 (1977) 69.
- [137] И. Лазовић, Књига о иконама. Курт Вајцман, Гајане Алибегашвили, Анели Вољскаја, Гордана Бабић, Манолис Хацидакис, Михаил Алпатов, Теодора Воинеску, Иконе, Заједничко издање „Народна књига” и „Вук Караџић”, Београд 1983, Свеске. Друштво историчара уметности Србије 15 (Београд 1983), 108–110.

- [138] Б. Цветковић, Појава дуго очекиване књиге (Гордана Бабић, „Краљева црква у Студеници”, Просвета – Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1987), Свеске. Друштво историчара уметности Србије 19 (1988), 73–75.
- [139] Б. Тодић, Гордана Бабић, Краљева црква у Студеници, Београд, Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе (1987), Саопштења XIX (1987) 295–297.
- [140] М. Продановић, Књиге о Студеници (1986–1987), Књижевна реч, XVII/314, Београд 25. 1. 1988, 19.
- [141] J. Prolović, Anlässlich des Jubiläums des Studenica Klosters erschienene Publikationen, *Byzantinoslavica* LIII/1 (1992), 105–107.
- [142] J. Prolović, Gordana Babić, Kraljeva crkva u Studenici/L'Eglise du Roi à Studenica. *Studije i Monografije* 6. Beograd 1987, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 43 (Wien 1993), 487–490.

ТЕКСТОВИ О ГОРДАНИ БАБИЋ

- [143] Gordana Babić, in: *Ikone*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 1980, 17.
- [144] G. Subotić, Gordana Babić-Đorđević, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 1, Zagreb 1984, 56.
- [145] Гордана Бабић-Ђорђевић, дописни члан, Годишњак САНУ за 1988, књ. ХCV, Београд 1989, 629–630.
- [146] Г. Суботић, Поуздан тумач баштине. In *memoriam*: Гордана Бабић (1932–1993), Политика ХС/28814, Београд, 30. децембар 1993, 24.
- [147] I. Stevović, Ukrasi velikog znanja. In *memoriam*: Gordana Babić, *Vreme* V/168, Београд, 10. јануар 1994, 48.
- [148] В. Ј. Ђурић, Право кроз живот. Гордана Бабић (1932–1993), НИН бр. 2249, Београд 4. фебруар 1994, 44.
- [149] Г. Радојчић-Костић, Гордана Бабић-Ђорђевић, дописни члан (Допуна биографије и библиографије објављене у Годишњаку ХCV за 1988, 1989, стр. 629–637), Годишњак САНУ за 1993, књ. С, Београд 1994, 435.
- [150] В. Ј. Ђурић, Гордана Бабић (1932–1933), Годишњак САНУ за 1993, књ. С, Београд 1994, 493–495.
- [151] С. Бранковић, In *memoriam*. Проф др Гордана Бабић-Ђорђевић, дописни члан САНУ (1932–1933), in: Ваљево. Постанак и успон градског средишта (Саопштења са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, одржаног 8–10. октобра 1993. у Ваљеву), ур. С. Бранковић, Ваљево, Народни музеј; Београд, Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, 1994, 460–464.
- [152] S. Dufrenne, Gordana Babić-Djordjević (Valjevo 21 Février 1932 – à Belgrade 25 Décembre 1993), *Antiquité tardive, Revue internationale d'histoire et d'archéologie* (IVe – VIIIe s.), vol. II, Turnhout, Belgium, Brepols, 1994, 12–15.
- [153] S. Dufrenne, Gordana Babić (1932–1993), *Cahiers de civilisation médiévale* 39/ no.153–154 (Poitiers 1996), 171–172.
- [154] В. Милановић, Програм живописа у византијским и српским црквама као предмет научних истраживања Гордане Бабић, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9, Београд 1996, 207–221.
- [155] М. Марковић, Научно дело Гордане Бабић. Проучавање иконографије средњовековног зидног сликарства, у: Саопштења са скупа посвећеног делу

- дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9, Београд 1996, 223–233.
- [156] В. Ј. Ђурић, Рад Гордане Бабић на српској владарској и црквеној иконографији и инсигниологији, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9, Београд 1996, 235–240.
- [157] Г. Суботић, Студије о иконопису, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9, Београд 1996, 241–247.
- [158] С. Ђирковић, Допринос Гордане Бабић-Ђорђевић познавању српске историје, у: Саопштења са скупа посвећеног делу дописног члана Гордане Бабић-Ђорђевић (15. април 1994), Глас САНУ 378, Одељење историјских наука, књ. 9, Београд 1996, 249–251.
- [159] М. Јевтић, Историчари уметности, Београд 1995, 251–254.
- [160] Б. Лазић, Бабић-Ђорђевић, Гордана, у: Биографски лексикон ваљевској краја, књ. 1, Ваљево 1996/1997, 58–62.
- [161] М. Марковић, Бабић Гордана, in: Енциклопедија српске историографије, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997, 267–268.
- [162] М. Марковић, Бабић Гордана, in: Српска енциклопедија, том 1, књ. 1, ур. Ч. Попов, Нови Сад – Београд 2010, 432–433.
- [163] Марковић, М. „Живот и рад Гордане Бабић”. Краљева црква у Студеници. Друго допуњено и измењено издање (Гордана Бабић). Нови Сад : Платонеум ; Студеница : Манастир Студеница, 2020. Стр. 267–295.
- [164] М. Marković, М. “The Life and Work of Gordana Babić”. The King's Church of Studenica. Revised and amended edition (G. Babić), Novi Sad – Studenica Monastery, 2020, 267–295.

GORDANA BABIĆ

(1932–1993)

Gordana Babić, a corresponding member of the SASA and full professor at the Faculty of Philosophy in Belgrade, was a world-renowned art historian. Her books and research studies of high and permanent scientific merit ensured her a highly prominent place in the history of Byzantine and old Serbian art studies. In her research area she was our most notable representative in the world science. Few are those who could present Serbian artistic heritage and the current achievements in Serbian medieval studies as plausibly as her on the international scene. Her vast knowledge and broad culture, reasonableness, elegance and poise met with universal admiration.

She was born on 22 February 1932 in Valjevo. She finished primary and grammar school in her home town. She graduated from the Faculty of Philosophy in Belgrade, earning a degree in History of Art in 1955. She completed her postgraduate studies at the same faculty, by defending her Master's thesis in 1958. Subsequently, she spent three years specializing in Paris (1958–1961), and another two in Washington, enrolled on the Byzantine Studies program at Dumbarton Oaks. She defended her doctoral dissertation entitled “Les chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques” in June 1963 at the Sorbonne, before the committee comprised of A. Grabar, A. Frolov, and G. Gaillard.

From 1963 to 1969 she worked at the Yugoslav Institute for the Protection of Cultural Monuments, and from 1969 to 1979 within the SASA Board for Hilandar. She was named Associate Professor at the Faculty of Philosophy (Department of History of Art) in 1979, and Full Professor in 1987. She was elected to the Serbian Academy of Sciences and Arts as a corresponding member in 1988. Between 1985 and 1993, she acted as the editor-in-chief of *Zograf*, a journal of medieval art. In 1980 she received the Herder Prize, awarded by the University of Vienna. In 1989 she was appointed an honorary member of the Christian Archeological Society, based in Athens. She participated in many scientific conferences at home and abroad, and during the summer semesters of 1989 and 1991 she lectured at the Sorbonne University (Paris IV). She died on 25 December 1993 in Belgrade and was buried at the New cemetery in Valjevo. A few months after her passing she was elected Professor of Athens University *honoris causa post mortem*.

The main research area of Gordana Babić was the medieval painting of the Orthodox Christian world, primarily of Serbian and Byzantine provenance. Her first, and many of her later works dealt with the iconographic issues in Christian art, notably the iconography of scenes and individual figures of saints. Great significance was also accorded therein to the questions regarding the selection and arrangement of iconographic themes in Orthodox Christian temples, hence investigating the relationship between the programme of wall painting and liturgical functions of particular parts of the church (side chapels, narthex, altar, iconostasis, dome, cantor's stand). Her research on Serbian medieval art revealed her deep interest in the portraits of rulers, church dignitaries and gentry, establishing similarities and differences in compari-

son with the Byzantine patterns. Dealing comprehensively with the issues in medieval art, she devoted a number of research studies to the inscriptions on frescoes, while also deserving credit for one of the pioneering works concerned with social factors in the development of Byzantine painting (a plenary paper from the XVIIIth International Congress of Byzantine Studies in Moscow, 1991).

Gordana Babić conducted research on fresco painting in parallel with that on iconography. Apart from analyzing the relationship between the iconographic types of the Virgin Mary and the epithets they were labelled with and authoring studies of individual icons, what stands out as particularly significant is her overview of Serbian iconography, published in an extensive monograph on icons which included the world's leading Byzantine scholars (and which was translated into several world languages). In the latter years of her life Gordana Babić studied intensively the ornaments in ancient books, especially the so-called teratological motifs in Greek and Serbian manuscripts. Gordana Babić also wrote a number of monographs on Serbian medieval churches. In this area, a book that merits special mention is the one devoted to King's Church of Studenica, hailed as "a masterpiece of a seasoned scholar, able to firmly resolve even the most complex issues" (V. J. Đurić). Her synthetic overviews of particular periods in the development of old Serbian art, published in the first two volumes of *A History of the Serbian People*, are of prime importance as well. What also represents a noteworthy segment in the scientific opus of Gordana Babić are numerous book reviews, as well as articles and entries in encyclopedias and dictionaries.

Apart from the scientific work of Gordana Babić, one needs to stress the importance of her pedagogical work, particularly her professorship at the postgraduate studies in Medieval Art at the Faculty of Philosophy in Belgrade, which, among other things, resulted in a comprehensive monograph on the wall paintings of the Dečani Monastery.